

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Teele Siska

IMPERATIIVI KASUTUSEST ÜHE LAPSE KÕNEARENGU VARASEL
PERIOODIL

Bakalaureusetöö

Juhendaja Sirli Parm PhD

Tartu 2013

SISSEJUHATUS	3
1. TEOREETILINE TAUST	6
1.1 Hoidjakeel	6
1.2 Keeleomandamine	7
1.2.1 Kõne areng	9
1.2.2 Kasutuspõhine keeleomandamine	13
1.3 Imperatiiv	15
1.3.1 Imperatiiv eesti keeles	15
1.3.2 Imperatiiv hoidjakeeles	16
1.3.3 Imperatiivi funktsioonid	17
1.3.4 Varasemad uurimused	19
2. ANALÜÜS JA TULEMUSED	22
2.1 Materjal ja analüüsimeetod	22
2.2 Faas 1 (VKP <2)	25
2.2.1 Imperatiivi funktsioonid lapsekeeles	27
2.2.2 Imperatiivi funktsioonid ema kõnes	28
2.2.3 Ema ja lapse imperatiivivormide kasutamise võrdlus	29
2.3 Faas 2 (VKP 2–3)	30
2.3.1 Imperatiivi funktsioonid lapsekeeles	32
2.3.2 Imperatiivi funktsioonid ema kõnes	33
2.3.3 Ema ja lapse imperatiivivormide kasutamise võrdlus	34
2.4 Faas 3 (VKP >3)	35
2.4.1 Imperatiivi funktsioonid lapsekeeles	37
2.4.2 Imperatiivi funktsioonid ema kõnes	38
2.4.3 Ema ja lapse imperatiivivormide kasutamise võrdlus	39
KOKKUVÕTE	41
SUMMARY	44
KIRJANDUS	47
LISA	52

SISSEJUHATUS

Siinses bakalaureusetöös on vaadeldud imperatiivi ehk käskiva kõneviisi kasutamist lapse ja ema suhtluses perioodil, mil laps on vanuses 1;7–3;2. Töö põhieesmärgiks on jõuda selgusele, kui suur osa on lapsekeeles ja lapsele suunatud kõnes imperatiivivormis verbidel ja millistes funktsioonides imperatiiv enamasti esineb. Seega analüüsitakse, kui sage on käskivas kõneviisis ehk imperatiivis tegusõnade kasutamine ja milliseid verbe imperatiivivormis enim kasutatakse. Keskendutakse veel imperatiivi kasutuskontekstile ja imitatsiooni sagedusele lapse kõnes. Põgusa ülevaate saab modaaladverbi *muidu* kasutus imperatiivi kontekstis. Uurimuses on tuginetud kasutuspõhise keeleomandamise lähtekohtadele ja meetodina on kasutatud kvalitatiivset korpusanalüüsi.

Lapse keelelise arengu kohta järelduste tegemiseks on oluline selle võrdlemine sisendkeelega, kuna lapsele suunatud kõne on tihedalt seotud lapse keeleomandamisega (vt nt Clark 2009; Cameron-Faulkner jt 2003; Hoff 2009). Käesolev töö keskendub eelkõige hoidjakeelele, vaatlemaks, kui palju on ema kõnes käksõnu ja kuidas on imperatiivi kasutus mõjutanud lapse keeleomandamise protsessi. Järelduste tegemiseks on oluline vaadelda, mis sõnad, vormid ja ühendid on lapsel otse sisendkeelest üle võetud ning kuivõrd on tegu lapse innovatsiooniga.

Hoidjakeele kõnelejatena võib arvestada kõigiga, kes lapsega tihedamalt kokku puutuvad: isa, õed-vennad, vanaema, lapsehoidja jt. Selles uurimuses keskendutakse konkreetselt ema kõnele, kuna ema on vaadeldava lapse peamiseks suhtluspartneriks igapäevastes vestlustes ja samuti lindistussituatsioonides.

Lapse käitumise suunamine näib olevat hoidjakeeles olulisel kohal. Varasemad uurimused lapsekeele kohta näitavad, et direktiivsete väljendite, sealhulgas eelkõige imperatiivi esinemine eesti emade keelekasutuses on sagedane (vt nt Tulviste jt 2004). Direktiivide väljendamise vahenditena kasutatakse eesti keeles käsklausungiga imperatiivi, väitlausungiga indikatiivi ja konditsionaali (vt Pajusalu, Pajusalu 2004), samuti küsilauseid. Kuigi imperatiiv võimaldab eelkõige otsest käsku edastada, on sellel suhtluses täita ka muid funktsioone. (Teesalu 2012: 5) Verbikategooria omandamise

uurimustes on leitud, et imperatiivvormid ilmuvad eesti laste kõnesse vara ja nende kasutus on sage (vt nt Kohler 2003). On välja toodud, et Eesti emad rakendavad direktiivset pöördumist võrdlemisi tihedamini kui näiteks Rootsi ja Soome emad (Tulviste jt 2004: 804). Imperatiivid peegeldavad ema soovi lapse käitumist reguleerida ning koheselt identifitseerida huvitavaid objekte ja ümbritseva konteksti omadusi (Cameron, Lieven, Tomasello 2003). Igapäevaelu situatsiooni materjalist on välja tulnud, et ühe tunni jooksul ütleb Eesti ema 80 korda käskivas kõneviisis tegusõna (Argus 2009).

Teoreetilised lähenemised on direktiivide ja konkreetsemalt imperatiivi kasutuse suhtes pigem negatiivselt meelesstatud, seostades seda näiteks emade madala haridustasemega (vt nt Tulviste jt 2004; Hoff 2006). Rangesse üldistamisse tuleks siiski suhtuda ettevaatlikult, kuna tegelikult võib imperatiivi rohkust käsitleda kui keelespetsiifilist joont, millel on mitmeid funktsioone (vt nt Metslang 2004; Teesalu 2012). Leelo Keevallik (2006) on kirjutanud, et eesti keele imperatiiv ei pruugi olla ainiti käskiv. Ta toob kõneaktide konvensioonide kirjelduses välja, et võrreldes rootsi keelega ei ole eesti keeles sugugi ebaviisakas esitada palve käskivas kõneviisis koos partikliga *palun* (selle kohta vt ka Metslang 2004) või vormeliga *ole hea/kena* (Keevallik 2006: 88). Seega on põhjalikumate järelduste tegemiseks oluline vaadelda, mis kontekstis ning milliste vormelitega koos imperatiiv esineb. Varasemates eesti keele uurimustes (Tulviste jt 2004; Rääbis 2012) on keskendutud lapse ja täiskasvanu vahelisele direktiivsele suhtlusele üldiselt. Siinne töö keskendub vaid imperatiivile ja selle kasutuskontekstile.

Bakalaureusetöö esimene pool hõlmab teoreetilist ülevaadet. See annab ülevaate imperatiivi kasutamisest erinevates keeltes, laste keele omandamisest, tuginedes eelkõige kasutuspõhisele keeleomandamisele (Tomasello 2003). Esitatud on ka ülevaade varasemalt tehtud hoidjakeele ja lapsekeele uurimustest, milles on käsitletud direktiivset suhtlemist.

Teise poole tööst moodustab materjali analüüs, kirjeldatakse lähemalt kasutatud meetodit ja siinse uurimuse tulemusi. Analüüsi hõlmav osa on üles ehitatud lähtuvalt

lapse kõne arengu faasidest väljendi keskmise pikkuse (VKP) järgi. Selle alusel on analüüsitulemused esitatud kolmes osas – kõnearengu faasi 1, faasi 2 ja faasi 3 kohta.

1. TEOREETILINE TAUST

1.1 Hoidjakeel

Lapsele suunatud keelt on nimetatud hoidjakeeleks, hoidekeeleks, lapsekeeleks ja titekeeleks, lisaks on kasutusel eestikeelne termin *ninnutamine*. Samuti tarvitatakse inglise keeles mitut sarnase tähendusega mõistet: *baby-talk*, *parenthese*, *motherese*, *nursery language*, *mother's speech*.¹ Kõige sagedamini kasutatav väljend on sisendkõne või –keel (*input*), mille puhul tuleb arvestada konteksti varieerumisega, näiteks keeleomandamise kontekstis tuleb sisendkõne all käsitleda igasugust, ka lapse arengule vastavaks kohandamata, aga sellegi poolest lapsele suunatud kõnet (Argus 2008: 9).

Lapsele suunatud kõne (ingl *child directed speech*), mille eestikeelse vastena on kasutusel termin hoidjakeel, tähistab registrit, mille puhul täiskasvanu kohandab oma keelekasutuse lapse keelelise arenguga vastvaks (Argus 2008: 9). Hoidjakeele muudab tavakõnest erinevaks lühemate lausete ja lihtsama grammatika kasutamine, aeglasem kõnetempo ning fraaside rõhutamine ja kordamine. Hoidjakeelele omaselt tuleb esile mõnevõrra erilisem intonatsioon, kõrgendatud häälel kõnelemine, lihtsamate sõnade ja konstruktsioonide kasutamine (Cameron-Faulkner jt 2003: 846). Samuti leiavad laialdast kasutust suunavad küsimused ja selgitused (vt nt Kazakovskaja, Balčiūnienė 2012).

Lapsele suunatud kõnes tavakõnest erineva intonatsiooni ja kõrgendatud hääle kasutamise eesmärk on hoida lapse tähelepanu. Lihtsustatud vormide ja konstruktsioonide kasutamisega püütakse hoida kõne lapse jaoks lihtsamini hoomatav ja huvipakkuv, samas piisavalt arendav. Lastele suunatud kõnel kui suhtlusvahendil on oluline roll lapse keeleõppimise protsessis. (Clark 2009: 5–7)

¹ Hoidjakeele mõiste kohta on eesti keeles kirjutanud Kadri Seil (2012: 5–6).

1.2 Keeleomandamine

Igal ühiskonnal on oma keele kohta ideoloogia, mis sisaldab muuhulgas arvamust selle kohta, mis staadiumit saab keele alguseks pidada ja kuidas lapsed keelt omandavad (Ochs 2009: 307).

Läbi aegade on mitmetes keeleomandamise uurimustes tekitanud suurt poleemikat küsimus selle kohta, kui suur osa keelest on kaasasündinud ja millisel määral omandatav kogemuste kaudu. (Hoff 2009: 18) Teoreetilistes suundades saab eristada kaht voolu: nativistlik lähenemine ja empiiriline lähenemine. Nativistliku lähenemise viljelejad usuvad, et inimese intellektuaalsed võimed on kaasasündinud, empiirilise vaate pooldajad rõhutavad, et liikidele on looduse poolt antud teatud õppimisemehhanismid, kuid tunnetus saavutatakse läbi kogemuste. (Bjorklund 2005: 7)

Eve V. Clark (2009) leiab, et lapsed ei ole sündinud mitte ainult kõnelema, vaid eelkõige suhtlema ja nad alustavad keele omandamist kohe pärast sündi. Lapsed vajavad helisid ja sõnu, tähendusi ja konstruktsioone, nad vajavad teadmist mida ja millises kontekstis kasutada ning kuidas põimida keelt teiste suhtlusviisidega. Laps õpib keeleomandamise käigus, kuidas ennast arusaadavaks teha ja kuidas teistest inimestest aru saada. (Clark 2009: 1)

Lapse keel on täieneb ja areneb pidevalt. Laps on keeleomandamise protsessi aktiivne osapool, kelle kogemus ja teistega suhestumine annavad talle tausta, võimaldamaks luua seoseid keele ning helide ja tähenduste vahel. Lastel on võime keelt intuiitiivselt omandada: nad mõistavad hõlpsasti grammatikareegleid ja tajuvad teisi keele kasutamisel rakenduvaid piire. (Clark 2000: 181)

Keeleomandamist mõjutavaid tegureid on läbi aegade palju uuritud ning püütud leida erinevaid seletusi sellele, mis ajendab last rääkima ning milliste mõjurite abil ta hakkab seoseid looma ja mõtlema (Parm 2013: 21). Keeleomandamist puudutavates töedes on astunud suur samm edasi. Uurimisobjektina vaadeldakse üha laiemat hulka keeli ning lisaks sellele rakendatakse keeltevahelisi uurimusi. (Bowerman, Levinson 2001: 1–2; Parm 2013: 21–22) Andmete kogumisel kasutatavad meetodid ja teoreetiline alus on

uurimiste käigus mõnevõrra varieerunud, kuid tõstatatud probleemistik on jäänud suures osas samaks (Argus 2008: 10).

Viimaste aastakümnete jooksul on paljud uurijad kinnitanud arvamust, et lapse arengut, sealjuures keelelist, ei saa vaadelda selle kujunemise keskkonnast täielikult eemalasetsevana. Sotsiaalne keskkond ja kultuurilised erinevused avaldavad keele arengule arvestatavat mõju (näiteks hariduse omandamise võimalus ja tehnoloogia olemasolu varieerumine). (Bjorklund 2005: 4)

Keeleomandamist uurivates käsitlustes on peaaegu suunatud grammatika omandamisele. On keskendunud grammatika omandamist mõjutavate tegurite uurimisele, vaadeldud selle omandamise ajalist kulgu ja morfoloogilise süsteemi kinnistumist võrdluses teiste keeletasanditega. Lisaks pööratakse tähelepanu sellele, kas keeleomandamist juhib üks üldine kognitiivne mehhanism. Vaadeldes omandamist kui mitmete kognitiivsete mehhanismide poolt juhitud tegevust, oletatakse, et mehhanismid ühtivad keelesüsteemi traditsiooniliste tasanditega ehk iga keeletasandi omandamist juhib mingi kindel omandamismehhanism. (Argus 2008: 10) Vastupidiselt eelnevale on mitmed keeleuurijad arvanud, et keelesüsteemi tasandid on omavahel ühenduses ja ühel tasandil võib omandamist juhtida mitu mehhanismi. Lisaks väidetakse, et konkreetse tasandi teatud struktuuri või elemendi omandamine sõltub teise tasandi elementide omandamisest.

Keeleomandamise seisukohalt saab keeleteaduses välja kujunenud käsitlused üldjoontes jagada kaheks: formaalne lähenemine ja funktsionaalne lähenemine. Esimene neist (nt Chomsky ideid pooldavad lähenemised) lähtub keele omandamise kirjeldamisel täiskasvanupärasest keelesüsteemist. (Argus 2008: 11) Funktsionaalseks lähenemiseks peetakse kasutuspõhist keeleomandamist (Tomasello 2003), mis on enam lapsekeskne. Nõustades funktsionaalse lähenemise põhimõttega, et suhtluskeskkond on lapse keeleomandamise protsessis oluline ja laps omandab suures osas keele suhtluskogemuse teel, on selles bakalaureusetöös tuginetud kasutuspõhisele keeleomandamisele (vt pkt 1.2.3)

1.2.1 Kõne areng

Esimese keele omandamise teekond on laste puhul erakordne mitmel põhjusel. Nad alustavad keelekeskkonnast informatsiooni vastuvõtmist õige pea pärast sündi, omandades vastavalt vanusele varieeruvalt võime luua seoseid sõnade konteksti asetamiseks. Esimesed eluaastad kulgevad kiires arenemisrütmis: suureneb võime emotsioone analüüsida, keerulisematele esemetele ja olukordadele nimetusi anda ja areneb oskus luua keerulisemaid konstruktsioone oma mõtete väljendamiseks. (Clark 2009: 378)

Keeleomandamise uurijad on jõudnud arusaamale, et keele omandamise protsessi peaks vaatama võttes arvesse lapse üldist arengut (Tomasello 2008: 73–82). Tegevused ja ümbritseva tajumine paneb aluse kognitiivsele arengule, mis omakorda arendab keeletaju (Clark 2009: 7–8).

Viis, kuidas lapsed esimest keelt omandavad, on oma olemuselt süstemaatiline ja selles esinevad teatud korrapärased mustrid. Kokkupuude keelega ja võimalused suhtlemiseks võivad erinevates keeltes ja erinevate laste puhul mõnevõrra varieeruda, kuid keeleomandamine on osa lapse üldisest arengust nii füüsilisel, sotsiaalsel kui kognitiivsel tasandil. Teaduslikult on tõestatud, et laps ei pruugi keelt omandada, kui tal puudub 6. eluaastaks kokkupuude keelega. Suurem osa keelebaasi loomisest saab saavutatud 2.–6. eluaasta jooksul. (Clark 2000: 181)

Erinevate maailma keelte omandamisel puudub ühine mall selle kohta, mis konkreetsetes keeles on keerukas ja mis hõlpsasti omandatav. Uurijad jagavad keele omandamist raskendavad tegurid kaheks: sisulised ja vormilised keerukused. Sisuliselt peaksid sarnases sotsiaalses keskkonnas kasvavad lapsed keelt omandama üsna sarnase kiirusega ja lähedase süsteemi järgi. Kuna keeled erinevad, võib sisuline erinevus esile kerkida vormilises varieerumises (näiteks sõnade sooline jaotumine: meessugu, naissugu, kesksugu (vt nt Schults jt 2013)). Keele formaalne keerukus mõjutab keele omandamise taset. Lapsed saavutavad teatud keele aspekte kergemini ja teisi raskemini

ja iga keele puhul tuleb keeleomandamise protsessi käigus esile, mis on selles raske ja mis kergemini omandatav. (Clark 2009: 5)

Sõnavara arenguga kaasnevad suured individuaalsed erinevused nii täiskasvanu- kui ka lapseas. Individuaalsete erinevuste varieeruvuse põhjust ei ole senini üheselt suudetud seletada, kuid oletatakse, et selleks võib olla laste erinev võime kuulnud kõnest õppida. Usutavasti on suhtlus perekonnaga, kasvatus ning väline keskkond kognitiivse arengu oluliseks mõjutajaks. Samuti on oluline individuaalne karakteristik, näiteks lapse sotsiaalne kompetents, samas ka ema verbaalne intelligents. Lapsele suunatud kõne, millest peegelduvad ema haridustase ja kasvatusstiil, mängib olulist rolli lapse kognitiivses arengus. (Urm 2012)

Lapse kõne arengu seletamisele on lähenetud mitmete teooriatega, kuid ükski teooria ei ole täielik, ega lõpuni õige. Arenguperioodide üksteisest täielik eristamine ei ole saavutatav, kuna iga lapse keeleline areng on erineva kiirusega ja mõjutatud paljudest teguritest (vt nt Vihman 1996: 9). Olulist rolli mängivad keskkondlikud ja sotsiaalsed tegurid, lisaks mõjutavad keele arenemist lapse iseärasused (vt nt Tomasello 2003).

Keele omandamine toimub läbi järk-järgulise arenemise, mille jooksul lapse keelelised oskused täienevad pidevalt ja kiiresti. Kõigest mõne aasta vältel areneb vastsündinust, kel puuduvad igasugused teadmised keelest ja selle kasutamisest õiges kontekstis, laps, kes on võimeline kommenteerima ja küsimustama erinevaid objekte ja situatsioone ning suuteline läbi kõne oma ideid õigesse konteksti seadma (Hoff 2009: 4).

Keel on süstemaatiline helide, sümbolite ja märkide kasutamine eesmärgiga teostamaks kommunikatsiooni ja võimalust eneseväljenduseks. Laps õpib tundma helisid, püüab neid oma kõnes rakendada ja sõnadega seoseid luua. Selle teadmise toel on keeleteadlased välja toonud lapse keeleomandamise neli tasandit: fonoloogia, sõnavara, grammatika ja kommunikatsioon. (Hoff 2009: 4–7)

Sõnade õppimise protsessist huvitatud keeleteadlased annavad enamasti pinnapealse ülevaate fonoloogia rollist keele arenemise protsessis, samuti jääb sageli tähelepanuta konkreetne kõneline tulemus nende uurijate töös, kes keskenduvad taju eeliste vaatlemisele. Enne kui laps saab hakata keelelisi tähendusi arendama ja sõnakasutust

muutma, peab ta olema võimeline saavutama ligipääsu sõnade vormidele või fraasidele, mis alles seejärel saavad võimaldada seoste loomist konkreetsete objektidega, sündmustega ja olukordadega. (Vihman jt 2009: 164)

Lapse keeleline areng liigitatakse laias laastus kolme perioodi: kõne-eelne periood, keeleomandamise varajane periood ja keeleomandamise hilisem periood (vt nt Hoff 2009; Karlep 1998). Esimese perioodi jooksul toimub suur hüpe tundmatusest teadmiste maailma. Suhtlemise algusperiood möödub vokaalse mängu ja lalisemise teel (Vihman 1996: 107), kõne-eelsesse perioodi saab liigitada rohke žestide ja pantomiimi kasutamise (Goodwyn jt 2000), mille kasutamise teel laps üritab oma soovidest ja arusaamadest mõista anda ning aktiivselt vestlusest osa võtta.

Esimeste sõnade lausumise eel läbib laps mitu kõne argengu etappi. Umbes 4 kuu vanuselt hakkavad lapsed lalisema, 6 või 7 kuu vanuselt hakkavad nad kordama üht konsonandist ja vokaalist koosnevat silpi, 9–12 kuu vanuses hakkab väikelaste kõne sarnanema üha enam nende emakeelega. (Schults jt 2013)

Esimeste sõnade produtseerimise alguseks peetakse enamasti keskmiselt esimest eluaastat, mil laps on fonoloogilisel tasandil piisavalt kaugele arenenud ja muudab sellega kaudselt ka oma suhtlemisstiili ning käitumist (Hoff 2009: 7).

Eesti laste sõnavara kohta tehtud uurimused kinnitavad (vt nt Schults jt 2013), et lapsed ütlevad oma esimese sõna keskmiselt 10 kuu vanuselt, hiljemalt 18 kuu vanuselt. Seejärel toimub järgnevate kuude jooksul üksikute sõnade omandamine, millele on omane suur varieeruvus. Enne teist eluaastat eristatakse kahte perioodi, mil laste sõnavaras toimub hüppeline kasv. Esimene on keskmiselt 14. elukuul ja teine 16. elukuul. Nimetatud uurimus (Schults jt 2013) kinnitas varasemat veendumust, et igas vanuses on lapsi, kelle sõnavara on keskmisest oluliselt erinev, samuti on märgatav poiste ja tüdrukute kõne arengu erinevus.

Teise eluaasta alguseks on lapse sõnavaras keskmiselt 100–600 erinevat sõna (Clark 2009: 75). Uurimused näitavad, et esimesed 40–50 sõna jagunevad järgmistesse kategooriatesse: inimesed, toit, kehaosad, riietus, loomad, mänguasjad, tegevustega seotud sõnad (Clark 2009: 76–77). Eesti laste kohta tehtud uurimused on andnud

sarnaseid tulemusi. Eesti laste varases sõnavaras on esindatud eelkõige olulisi sündmusi, tegevusi, objekte ja inimesi tähistavad sõnad. Sõnavara areng on tihedalt seotud perekonna igapäevaste sotsiaalsete tegevustega. (Schults jt 2013)

Lapse kognitiivne areng on esimese 12 kuu jooksul täiustunud tunnetuslikul ja taju tasandil – laps märkab sarnasusi, tunneb ära objekte ja tegevusi, tajub tuttavaid inimesi. Ta oskab luua seoseid asjade ja nende asukohtade vahel (raamatud, mänguasjad, sööginõud jms), tajub end ümbritsevat ruumi ja selle seoseid (taga, ees, kõrval). Kõnearengu seisukohalt on märgatud taasesituse rolli olulisust. Lapsed kordavad sõnu, mängivad situatsioone uuesti läbi ja ootavad sarnast käitumist ka teistelt. See on oluline lähenemine, tegevustega seotud sõnavara kinnistamiseks. (Clark 2009: 7)

Keeleomandamise uurimisega tegelejad peavad lapsekeele oluliseks erijooneks imitatsioonide rohkust. Esimesel eluaastal kasutab laps enamus keelelisi sümboleid nii nagu täiskasvanu seda lapsele suunatud kõnes teeb (Argus 2008: 14).

Teise eluaasta olulisimaks arenguks lapse keeles on sõnavara täienemine. Olenevalt lapse arengu kiirusest võib omandatud sõnade arv ulatuda 100–600 üksuseni (Clark 2009: 75), keskmiselt on lapse sõnavaras teise eluaasta alguseks 300 sõna ja laps on omandanud oskuse moodustada sõnaühendeid (Hoff 2009: 7).

Kolmanda eluaasta jooksul toimub märgatav edasimineku grammatika arengus. Tavaliselt hakkavad lapsed selles vanuses moodustama jaatavaid ja eneseväljenduslikke lauseid, milles esinevatel nimisõnadel ja verbidel puuduvad esialgu grammatilised lõpud, näiteks mitmuse ja ajatunnuste markeerijad. Kolmanda eluaasta lõpus lapse teadlikkus kõneloomest kasvab ja laps oskab luua täislauseid, põimida juttu küsimusi, kasutada eitust ja rääkida toimunust minevikus. Grammatilised vormid hakkavad esinema õiges kontekstis. (Hoff 2009: 7)

Edaspidi toimub kõige eelnevalt omandatud keeleliste aluste edasiarendamine ja kinnistamine. Artikulatsioon, sõnavara, lausestruktuur ja suhtlemisoskus rikastuvad pidevalt ning lapse hääldus muutub täiskasvanu kõnega sarnasemaks. (Hoff 2009: 7) Jutustamisoskus areneb jõudsasti ning 6. eluaastaks on lapse keeletajus keskmiselt

14 000 sõna, mille tähendust ta mõistab. Mõningate sõnade konteksti sättimisega ja kõnes rakendamisega esineb raskusi. (Clark 2009: 75)

1.2.2 Kasutuspõhine keeleomandamine

Täiskasvanupärasest keelesüsteemist lähtuvate formaalsete käsitluste kõrval on mõjukal positsioonil enam lapsekeelsed lähenemised, mis keskenduvad struktuuride loomise analüüsimisele lähtuvalt nende esinemissagedusest ning rõhutavad keelekogemuse olulisust keele omandamise protsessis. (Argus 2008: 11)

Kasutuspõhine keeleomandamine (ingl k. *usage-based theory of language acquisition*) käsitlus leiab, et laps omandab keelt läbi keelekogemuste ja keele struktuur omakorda kujuneb läbi selle kasutamise. Esialgu loob laps konkreetseid konstruktsioone nende keeleüksuste põhjal, mida ta kuuleb ja ise kasutab. (Tomasello 2003) Teooria võtab arvesse keeleomandamise kulgu enim kujundavaid tegureid – nii tunnetuslikku tasandit kui ka sotsiaalset tasandit (Bruner 1975; Tomasello 2003; Bowerman, Levinson 2001).

Kasutuspõhise keeleomandamise käsitluse peamine eesmärk on selgitada suhtluskeskkonna olulisust lapse keeleomandamise protsessis. Käsitlus leiab, et lapsel on teatud keelelised kaasasündinud eeldused, kuid need ei saa olla liialt spetsiifilised. Lapse keeleline võime peab olema piisavalt paindlik, et lisaks üksikutele lekseemidele ja vormidele omandada konstruktsioonide mustreid ja tajuda nende funktsioone keelesüsteemis. Täiskasvanupärase keelesüsteemini küündimine võtab mitmeid aastaid. (Tomasello 2003: 1–2)

Kasutuspõhine keeleomandamine vaatleb süvitsi lapse ja vanema suhtlust ning keskendub sellel suhtlustasandil kasutatavale keelele ja selle rollile keele omandamisel. Aktiivselt vestlustest osavõtjana õpivad lapsed pidevalt uusi nüansse oma keele kohta: omandavad oskuse selles keeles mõelda ja kõneleda ning võime tegevusi kavandada (Clark 2009). Paljud uurijad kinnitavad, et lapsele suunatud kõne ehk sisendkeele mõju on lapse keele arenguprotsessis olulise kaaluga (Tomasello 2003, Clark 2009, Hoff

2006, Wilson 2003 jt). See lähenemine saab kinnitust, kui vaadelda sisendkeeles esinevate sõnade või grammatiliste vormide sagedust seostatuna lapse keelekasutusega.

Mida sagedamini keeleline vorm sisendkeeles esineb, seda tõenäolisemalt võtab laps selle vormi oma sõnavarasse ning hakkab aktiivselt kasutama. Sagedasemad väljendid juurduvad lapse kõnes hõlpsamini, kuna lapsed kasutavad ise neid vanema eeskujul rohkem. Enim kasutust leidvad keelelised üksused omandatakse tõenäoliselt juba kõne arengu esimesel perioodil ning juurduvad seega tugevamalt. Peale selle hoiavad juurdunud tüüpväljendid last vigade tegemise eest. Tüüpsageduse määrab tootlikkus, sest kõrge kasutussagedus tagab, et konstruktsiooni kasutatakse rohkem. Konstruktsiooni juurdumine tagab keele arengu ja aitab edaspidi uusi tarindeid kergemini omandada. (Saxton 2010)

Vestlussituatsioon eeldab, et selles osalevad pooled suhestuvad üksteisega ja kõneldava teemaga. Täiskasvanud kohandavad sageli lastega rääkides oma kõnemaneeeri ja jälgivad kõne keerukuse astet. Keele õppimise algstaadiumis kogub laps informatsiooni vanema hääletoonist ja žestidest ning hakkab hiljem nende toel ja nendega seoses omandama sisendkeelest sõnu ja konstruktsioone. (Clark 2009: 5–7)

Põhimõtteliselt ei ole sõnavara ja grammatika kasutuspõhise keeleomandamise käsitluse kohaselt üksteisest eristatavad. Laps omandab keele õppimise protsessi alguses grammatikat eelkõige konstruktsioonidena, mis on seotud konkreetsete sõnadega. Võib öelda, et sõnavara suurus ja grammatiliste üksuste omandamine on omavahel tihedas seoses ning seega on laiem sõnavara eelduseks rohkemate eri konstruktsioonide kasutamisele. Valmisvormelite rohkus annab võimaluse keelesüsteemi arenguks. (Pajusalu jt 2011: 142)

1.3 Imperatiiv

1.3.1 Imperatiiv eesti keeles

Eesti keeles eristatakse verbil viit kõneviisi: kindel ehk indikatiiv, tingiv ehk konditsionaal, käskiv ehk imperatiiv, kaudne ehk kvotatiiv ja möönev ehk jussiiv. Varasemas grammatikatraditsioonis räägiti neljast kõneviisist, kuid kaasaegsetes grammatikates (nt EKG I, EKG II) on nimistule lisandunud vahendatud käsku väljendav jussiiv (Rüütmaa 2010: 241). Kõneviisid ei vastandu üksteisele ühelaadsete sisetunnuste alusel, vaid hõlmavad nominatiivmodaalsust, kommunikatiivmodaalsust ehk suhtluseesmärki ja teatelaadi (EKG II: 34).

Käskiv kõneviis ehk imperatiiv on tegusõna kõneviis, mille esmaseks ülesandeks on käsu väljendamine. Lisaks käskimisele rakendub imperatiiv ka keelamisel, lubamisel või loa taotlemisel, väljendades käsku, palvet, üleskutset või nõuet lausega märgitud sündmuse teostamiseks (EKG II: 174). Imperatiiv väljendab suhtluseesmärgi taotluslikkust, selle käskivat laadi, mille puhul kõneleja on teate allikas ning teade on mõeldud adressaadile, kelle ülesandeks on sündmuse teostamine (EKG II: 174). Eitavat käsku nimetatakse keeluks.

Eesti imperatiivil on piiratud paradigma. Otsene käsk on suunatud vestluskaaslasele ning seda väljendavad vaid ainsuse ja mitmuse 2. pööre (*sa tule, te tulge*) ning kaasahaarav, kuid igapäevases kontekstis vähem kasutatud leidev mitmuse 1. pööre (*me tulgem*). (EKK 2007: 217) 3. pööre, mis väljendab kaudset käsku, on kaasagsetes teaduslikes grammatikates imperatiivi paradigmat välja jäetud. Kõiki kolmandale isikule suunatud käsku väljendavaid vorme käsitletakse jussiivina. (EKG II: 82) Seega, otseseid käskke antakse eesti keeles edasi imperatiiviga, mis öeldakse olevat enamasti neutraalne (Metslang 2004: 244, 255). Otsest käsku pehmendavate vahenditena on välja toodud intonatsiooni ja leksikaalseid vahendeid, näiteks partiklit *palun* (Metslang 2004: 244).

1.3.2 Imperatiiv hoidjakeeles

On väidetud (vt nt Tulviste jt 2004, Hoff 2009), et imperatiivi kasutus eesti emade kõnes on sagedane ja tunduvalt tavalisem nähtus kui näiteks meie põhjanaabrite Rootsi ja Soome emade keeles. Tulviste töörühm on lapsekeele ja ema-lapse suhtluse uurimisega tegelenud juba pikka aega ning toonud välja tõsiasja, et eesti emade suhtlusstiil on pigem juhendava ja reguleeriva alatooniga. Eesti emade igapäevast suhtlust lastega iseloomustab vähene jutt ja sage käitumise kontroll, sellest järeldatuna arvatakse, et laps ei ole peres võrdne suhtluspartner. Samas ei saa väita, et vähene jutt oleks alati seoses direktiivide kasutamise rohkusega. (Tulviste jt 2004: 802)

Käskiva kõneviisi kasutamine ema kõnes varieerub vastavalt lapse vanusele. Mida suuremaks laps kasvab, seda vähem vajab ta juhendamist ja selle võrra väheneb direktiivsete lausungite hulk hoidjakeeles. (Tulviste jt 2004: 802)

Emade suhtlusstiili alusel eristuvad kontrollivad emad ja suhtlusele orienteeritud emad. Jätkuvalt on kaheldav, kas nimetatud stiilid on teineteise täielikud vastandid. Kontrollivat stiili kasutavad emad kõnelevad peamiselt selleks, et lapse käitumist reguleerida, suhtlusele orienteeritud lapsevanemad püüavad last vestlusesse kaasata, kasutades selleks näiteks küsimusi. (Tulviste jt 2004: 802)

Tulviste töögrupp viitab oma uurimustes rohke direktiivi asutamise negatiivsetele külgedele, rõhutades, et psühholoogilisest aspektist viitab taoline toimimine ema suhtumisele lapsesse kui ebavõrdsesse suhtluspartnerisse. Elinor Ochs ja Bambi B. Schieffelin (2009: 307) leiavad, et imperatiivi kasutamine on oluline, õpetamaks lapsele veenva kõne sotsiaalses kontekstis kasutamist. Ema kasutab käskudes neid verbe, mida ta arvab, et laps peaks oskama rakendada ja annab seeläbi lapse kõnele tõuke sõnaliseks kaasatuseks.

Erika Hoff (2006) on oma töös uurinud sotsiaalse konteksti mõju keelele. Muuhulgas on ta kirjeldanud mitmete uuringute tulemusi, millest on selgelt esile tulnud sisendkeele mõju lapse keelele. Näiteks kõrgelt haritud emad vestlevad lastega rohkem ning kasutavad tihedamaid lauseid ja keerukamaid konstruktsioone ning seetõttu on nende

laste keeleline areng üldiselt kiirem ja mitmekülgsem kui madalama haridusega emade lastel. Peale selle kasutavad kõrgemalt haritud emad vähem imperatiivi, rohkem küsimustatud pöördumist ja seletamist. Sellises keskkonnas kasvavad lapsed suudavad edukamalt luua terviklikke lauseid, kasutades rikkamat sõnavara. (Hoff 2006: 60–61) See käsitlus sarnaneb suuresti mitmete Tulviste uurimisrühma tööde tulemustega (vt nt Tulviste 1997, 1998, 2002, 2004).

1.3.3 Imperatiivi funktsioonid

Elinor Ochs on mitmetes töödes (vt nt 2009, 1988) vaadelnud ja analüüsinud imperatiivi kasutust lapse ja vanema suhtluses. Ta on erinevalt valdavast enamusest teoreetilisest käsitlustest tõdenud, et imperatiivi kasutamise ei ole tingimata negatiivne toimumisviis. 1988. aastal ilmunud teoses „Culture and Language Development“ seletab ta saami keele näitel imperatiivi keelepetsiifilisust ning täheldab imperatiivi eri funktsioonide olemasolu. Näiteks leiab ta, et saami keeles moodustatakse palumise funktsioon ühe kindla pronoomeni lisamisega. Eesti keeles võib paralleelina mõeldav olla näiteks hellitava sõna *kullake* lisamine. Imperatiiviga edasi antava otsest käsku pehmendaa leksikaalse vahendina on täiskasvanute suhtluses esile toodud partiklit *palun* (Metslang 2004: 244) ja vormeleid *ole hea, ole kena* (Keeallik 2006: 88).

Rootsi keelega võrdluses saab näidata, kuidas ühes keeles võib imperatiivne lause olla pigem negatiivse varjundiga, kuid teises keeles jällegi mitte. Rootsi keeles väljendatakse sageli palvet pöörd sõnajärgjega (öeldis–alus–sihitis) üldküsimuse vormis, eesti keeles on selle täpsemaks vasteks *kas*-küsimus (Keevallik 2006: 87):

(1a) Skickar ni tallrikar! 'Kas te saadate taldrikud?'

(1b) Skickar du den hidåt! 'Kas sa saadad seda siiapoole?'

Indikatiivis *kas*-küsimus on eesti keeles pigem infoküsimus, mitte viisakas palve, mistõttu tundub selline keelekasutus pigem kummaline. Mõnes kontekstis isegi ebaviisaka ja üleoleva tooniga. Hoopis vastupidiselt võivad *kas*-küsimuse vormis laused

eesti keeles esineda käsuna, suunatuna sõnakuulmatutele lastele (nt *Kas sa tuled juba!*). Samas Eestis ei ole sugugi ebaviisakas kasutada imperatiivi palve esitamiseks, kaasates selleks viisakussõnu (2a) või –vormeleid (2b). (Keevallik 2006: 87–89)

(2a) *Palun* ulatage mulle suhkrutoos!

(2b) *Ole hea*, anna mulle see taldrik!

Imperatiivi kasutamise eesmärgi võib olla mitmeid, seega on käskiva kõneviisi funktsioone samuti rohkem kui üks. Juba üheaastane laps moodustab imperatiivseid lausungeid eesmärgipäraselt, et saada vanem midagi tegema (Tomasello 2003: 31). Samas kasutavad nii ema kui ka laps imperatiivi millelegi konkreetsele tähelepanu juhtimiseks, selle fookuseerimiseks ning info jagamiseks (Tomasello 2003: 34–36). Selle näitlikustamiseks eesti keeles sobib nimetada imperatiivi funktsioonina pöördumist ja tähelepanu tõmbamist (nt *Näe, mis seal on!*). Eesti keele imperatiivi puhul on esile toodud selle n-ö partiklistunud kasutust, näiteks väljenditena *vaata*, *kuule*, *oota* (Metslang 2004: 248).

Keele omandamise teoreetilisele ainesele ja eesti keele imperatiivi uurimustele tuginedes (Ochs 2009, Keevallik 2006, Metslang 2004, Tomasello 2003, Ochs 1988 jt) saab välja tuua viis funktsiooni, milles imperatiiv esineb:

- 1) pöördumine, tähelepanu tõmbamine (*näe*);
- 2) hoiatamine, keelamine (*Ära tee!*);
- 3) otsene direktiiv (*Istu!*);
- 4) palumine, direktiivi pehmendamine (*Anna palun mulle ka!*);
- 5) laiendatud direktiiv koos selgitamisega (modaaladverbi *muidu* toel).

1.3.4 Varasemad uurimused

Mitmed uurijad on väitnud, et imperatiivi kasutus eesti emade kõnes on sagedane ja tunduvalt suuremahulisem kui paljude teiste riikide (nt Rootsi ja Soome) emade keeles (nt de Geer jt 2002; Tulviste jt 2004). Neis on selgesõnaliselt mõista antud, et last sotsialiseeritakse tema kultuurikeskkonnale omasel moel keelt kasutama. Tulviste jt 2004. aastal ilmunud artiklis „Expressing communicative intents in Estonian, Finnish, and Swedish mother–adolescent interactions“ on välja toodud võrdleva uuringu tulemused, milles oli vaatluse all eestlaste kodune suhtlusstiil teiste kultuuride keeltega (nt Läti, Soome, Rootsi, USA). Selleteemalised võrdlevad uuringud näitavad, et eesti emad ei ole erinevalt Soome ja Rootsi emadest väga jutukad, vaid pigem reguleeriva hoiakuga. Väidetakse, et last ei võeta kui võrdset suhtluspartnerit, vaid tema poole pöördutakse eesmärgiga kontrollida. (Tulviste jt 2004)

Teine uurimus, milles ema-lapse direktiivset suhtlust käsitletud, räägib laste käitumise korrigeerimisest (de Geer jt 2002). Selles uurimuses olid samuti vaatluse all kolme riigi emad: Eesti, Soome ja Rootsi. Uurimuses väidetakse, et eesti emad kasutavad lapse käitumise reguleerimiseks rohkem imperatiivseid lauseid kui rootsi emad, kes juhendavad lapsi enamasti küsimuste toel. Eesti emade kõnes esineva vähest küsimustamist on uurinud ka Helen Kõrgesaar (2013), kes tõi 12. rakenduslingvistika konverentsi raames peetud kõnes välja, et võrreldes vene hoidjakeeles (51,8%) ja leedu hoidjakeeles (71,9%) esinevate küsimuste rohkusega kasutavad Eesti emad küsimusi tunduvalt vähem (28,8%).

Lisaks viidatakse eespool nimetatud psühholoogia-alases uurimuses (de Geer jt 2002; Tulviste jt 2004) Junefelti ja Tulviste 1997. aasta ning 1998. aasta uurimustele, milles vaadeldi võrdlusena Eesti, Rootsi ja USA emade pöördumist laste suunas. Samuti teevad uurijad kokkuvõtteid ja vaatlevad uuritavate maade emade käskiva tooni vaheldumist sõltuvalt lapse vanusest. Tulemusena tuuakse välja, et USA ja Rootsi emade direktiivne pöördumine laste suunas vähenes tunduvalt lapse 4. eluaastaks, samas kui Eesti emade imperatiivide kasutus ei olnud märgatavalt vähenenud. Analüüsi

tulemusi arvesse võttes jõuti järelduseni, et Eesti emad on hoiakult kontrollivamad ja vähem huvitatud lapse vestlusesse kaasamisest.

Cameron-Faulkner, Lieven ja Tomasello (2003) toovad välja, et ema kasutab oma 2-aastase lapsega suhtlemisel teatud piiratud hulgal verbe, millega käsklusi edastada (nt *vaata, pane, mine, too*). Väidetavalt moodustavad hädavajalikud lausungid 2/3 kogu imperatiivsetest lausungitest ja nende seal on vähe modaalseid elemente (nt *ära*). Lisaks on *ära* toodud, et imperatiivsete lausungite ühekülgsuse põhjustajaks on igapäevaste tegevuste kordumine ja 2-aastase lapse piiratud sõnavaravalik imperatiivide kasutamisel. (Cameron-Faulkner jt 2003)

Erinevalt mitmetest teoreetilistest lähenemistest, mis väljendavad uuringutulemustele tuginedes imperatiivi suhtes pigem tõrjuvat suhtumist (vt Tulviste jt 2004, Hoff 2006), leidub uurijaid, kes suunavad pigem selle arvamuse poole, et imperatiivi kasutamine on keelespetsiifiline joon, millel on mitmeid funktsioone. 2006. aastal ilmunud konverentsikõnede artiklikogumikus „Teoreetiline keeleteadus II“ leidub Leelo Keevalliku artikkel „Kõneaktide konventsioonid“, milles ta väidab, et imperatiiv ei pruugi olla ainiti käskiv. Ta toob kirjelduses esile, et võrreldes rootsi keelega ei ole eesti keeles sugugi ebaviisakas esitada palve käskivas kõneviisis koos sõnaga *palun* või vormeliga *ole hea/kena*. Erinevalt rootsi keelest, kus käskivas kõneviisis lausung on selgelt range käsk, on eestikeelne sama lausung koos viisakussõnaga pigem viisakas palve.

Leelo Keevallik on samas artiklis viidanud uurimusele de Geer jt 2002, milles tuli esile eesti emade valdavalt käskiva kõneviisi kasutus (68%) ja rootsi emade küsimustatud pöördumine (43%). Keevallik toob vastulause argumendile eesti lapsevanemate otsekohesusest ja ebaviisakusest laste suhtes, väites, et eesti imperatiivid võisid olla viisakaks markeeritud (nt *ole hea*). See väide leiab kinnitust uurimuses esitatud näiteid vaadates (Tulviste, de Geer jt 2002: 655 – 678). Keevallik toob järeldusena välja olulise vastulause teoreetilistele lähenemistele, mis käsitlevad imperatiivi rohket kasutamist kui negatiivset nähtust. Ta leiab, et paljud eesti lastevanemate käsud on Eesti

kultuurikontekstis vähemalt sama viisakad kui küsimused Rootsi kontekstis. Seega on oluline vaadelda, mis kontekstis ning milliste vormelitega koos imperatiiv esineb.

Direktiivide kasutust eesti lapse ja täiskasvanu suhtluses on vestlusanalüüsi meetodiga uurinud Andriela Rääbis (2012). Tema artikkel „Direktiivisekventsid isa ja tütre suhtluses: juhtumianalüüs“ käsitleb isa ja viieaastase tütre tulemusele suunatud suhtluses esinevaid direktiive. Olulisima aspektina vaadeldakse, kuidas kõnelejad direktiivivooru konstrueerivad ja direktiivi kui tegevuse läbi viivad. Juhtumianalüüsi aluseks on 42 minuti pikkune videosalvestus, mille käigus isa ja tütar meisterdavad paberist ninasarvikut. Analüüsi tulemused näitavad, et otsese direktiivi esinemine suhtluses on suur ning mõjukam osa direktiive on vanema konstrueeritud. Direktiivide rohkuse põhjusena on välja toodud asjaolu, et tegemist on tulemusele suunatud vestlusega ning direktiivid aitavad sellisel puhul dialoogi struktureerida. Juhtumianalüüsis on välja toodud direktiivi esinemine erinevates funktsioonides: käsk, palve, keeld, juhised, ettepanek ja pakkumine. Tulemused näitavad, et vormistusvõtetest on modaalseste konstruktsioonide kõrval kesksemaks ka käskiv kõneviis. Käskivas kõneviisis direktiivid on orienteeritud täitmisele, seega kui laps ei täida isa direktiivi, kordab isa seda tugevamal kujul kuni tulemuse saavutamiseni. Juhtumianalüüsi kokkuvõttes toob autor välja, et imperatiivi vormis direktiiv näitab, et kõneleja on õigustatud kuulaja tegevust suunama.

2. ANALÜÜS JA TULEMUSED

2.1 Materjal ja analüüsimeetod

Uurimismeetodina rakendasin korpusanalüüsi, mille teostamiseks kasutasin andmebaasi CHILDES² (*Child Language Data Exchange System*) eesti keele korpuse Vija alamkorpust. Uurimuse aluseks olev litereeritud tekst sisaldab ligikaudu 76 tunni ulatuses ema ja lapse igapäevaseid spontaanseid dialooge. Vaatluse all on kogu alamkorpuse spontaanse kõne lindistused, mis sisaldavad salvestusi perioodist, mil lapse vanuseks oli 1;7–3;2.

Enamus lindistusi on tehtud kodus, mõned üksikud külas viibides. Tavaliselt on nendes olukordades tegemist igapäevaste situatsioonidega: mängimisega, söömisega, raamatute vaatamisega, riietumisega, pesemisega jms.

Tervikpildi saamiseks toimus valdav enamus materjali läbitöötamisest käsitsi, ilma abiprogramme kasutamata, kuna imperatiivsete lausungite leidmiseks ei ole konkreetset programmi loodud. Vaatasin läbi kõik lindistuste litereeringud ning kandsin saadud tulemused Exceli tabelitesse. Imperatiivsest lausungist tõin välja verbi, kõneliigi, arvu- ja isikukategooria, imitatsiooni ja modaaladverbi *muidu* esinemise. Automaatse analüüsi tegemiseks kasutasin programmi CLAN³ (*Computerized Language Analysis*), mille vahendusel otsisin välja *muidu* esinemise.

Analüüsi alusmaterjalina kasutasin ülevaatlikke tabeleid⁴ materjali üldandmete kohta. Esimeses neist on märgitud laste nimed, nende vanus, lindistuste hulk ja pikkus minutites, keskmine väljendi pikkus sõnades (VKP) ja lausungite arv. Teisesse tabelisse koondatud üldandmed käivad sisendkeele kohta: korpuse nimi, lindistuste arv ja pikkus

² CHILDES (*Child Language Data Exchange System*) <http://chilides.psy.cmu.edu/> on lapsekeele andmebaas, mille eesmärgiks on uurida ja talletada laste keeleomandamist erinevate maailma keelte näitel. Andmebaasi moodustavad 26 erineva keele lindistatud suhtluse transkriptsioonid. 10 eesti lapse materjalid <http://chilides.psy.cmu.edu/data/other>

³ CLAN (*Computerized Language Analysis*) on programm, mis on loodud spetsiaalselt Childes andmebaasi andmefailide analüüsiks.

⁴ Tabelites esitatud andmed kattuvad Sirli Parmu väitekirjas (2013: 13) esitatuga.

(minutites), VKP lapsele suunatud kõnes ja lausungite arv. Tabelis 1 on esitatud üldandmed analüüsitud lapsekeele kohta ja tabelis 2 on andmed analüüsitud sisendkõne kohta

Tabel 1. Ülevaade andmestikust: Andreas

Nimi	VKP-faas	Lindistused		Vanusevahemik lindistusperioodil	VKP (sõnades)		Lausungeid kokku
		Arv	kestus (min)		vahemik	keskmine	
Andreas	< 2.00	7	315	1;7.24–1;11.20	1.09–2.16	1.53	2056
	2.00–3.00	30	1800	2;0.01–2;1.12	1.99–2.94	2.53	13284
	> 3.00	37	2220	2;3.26–3;1.13	3.84–6.00	4.75	15503

Tabel 2. Ülevaade andmestikust: ema

Korpuse nimetus	Lapse VKP-faas	Lindistused		Sisendkeeles VKP (sõnades)		Lausungeid kokku
		arv	kestus (min)	vahemik	keskmine	
Vija (ema)	< 2.00	7	315	3.22–4.13	3.82	2261
	2.00–3.00	30	1800	3.86–5.92	4.46	7809
	> 3.00	37	2160	3.88–5.43	4.48	10395

Analüüsi viisin läbi, vaadeldes kolme faasi, lähtuvalt lapse VKPst ehk väljendi ⁵ keskmisest pikkusest:

- 1) Faas 1: väljendi keskmine pikkus on alla 2,00 (VKP < 2,00),
- 2) Faas 2: väljendi keskmine pikkus on vahemikus 2,00 kuni 3,00 (VKP 2,00–3,00),
- 3) Faas 3: väljendi keskmine pikkus on üle 3.00 (VKP > 3.00).

⁵ Selles töös on väljendina tõlgendatud üht kõnevooru (märgendatud CHILDES-i transkriptsioonireeglite järgi).

Traditsiooniliselt on keele grammatika arengut mõõdetud väljendite keskmise pikkuse järgi, nii näidataksegi laste kõne arengut esimestel eluaastatel VKP kaudu (Brown 1973). VKP on morfeemide või sõnade keskmine näitaja väljendites, mida on nüüdseks enamasti hakatud mõõtma sõnades (Behrens 2009: 203). See on sobivam näitaja kui vanus, kuna varasel perioodil on laste keeleline areng ja selle ulatus väga erinev (Kohler 2003: 94). Hoidjakeele VKP indeks on siinse töö andmete põhjal lapse varasel kõne arengu perioodil 4,00–6,00. Täiskasvanute suulises kõnes on see näitaja mitmete andmete põhjal umbes 10,00.

Esimeseks vaatlusobjektiks saavad imperatiivsetes väljendites esinenud verbid. Iga faasi analüüsima asudes toon välja sagedasemad verbid, eristades siinkohal ka elliptilisi verbe (nt väljendi *tasa!* puhul varjatult verbi *olema* kasutamine).

Töö mitmekesistamiseks on oluline uurida imitatsioonide hulga varieerumist periooditi seoses imperatiivi kasutusega. Varasemates keeleomandamise uurimustes on välja tulnud, et sisendkeele üksuste kordamine ja jäljendamine on lapse kõnes sagedane nähtus (vt nt Argus 2008, Tomasello 2003, Clark 2009). Imitatsioonide protsentuaalset määra arvesse võttes püüan teha järeldusi selle kohta kui palju on ema imperatiivsed lausungid mõjutanud lapse kõnes käskiva kõneviisi rakendumist.

Töö olulisimaks eesmärgiks püstitatud lapse- ja hoidjakeele erinevuste ja sarnasuste leidmine saab iga faasi juures lahti harutatud, analüüsides eraldi hoidja- ja lapsekeele imperatiivide funktsioone. Nendes alaosades analüüsin, kas imperatiivse väljendi funktsiooniks on:

- 1) pöördumine, tähelepanu tõmbamine (*näe*);
- 2) hoiatamine, keelamine (*Ära tee!*);
- 3) otsene käsk, otsene direktiiv (*Istu!*);
- 4) palumine, direktiivi pehmendamine (*Anna palun mulle ka!*);
- 5) direktiiv koos selgitamisega (eelkõige *muidu* toel).

Modaaladverbi *muidu* kasutamist imperatiivses kontekstis analüüsides püüan välja selgitada, kas *muidu* rakendub käskivas kõneviisis pigem käsu rõhutajana või leevendajana, n-õ selgitavas funktsioonis. Esialgse alusmaterjalina toon välja kõikide

lausungite raames CLAN programmiga tehtud sõnaotsingu *muidu* esinemise kohta, milles pole arvesse võetud lausekonteksti (tabel 3).

Tabel 3. Modaaladverbi *muidu* esinemine ema ja lapse kõnes

	Lapse VKP- vahemik	Lapse vanus	<i>muidu</i> esinemine lausetes
Andreas	<2	1;7.24–1;11.20	-
	2–3	2;0.01–2;1.12	17
	>3	2;3.26–3;1.13	102
ema	<2	1;7.24–1;11.20	7
	2–3	2;0.01–2;1.12	66
	<3	2;3.26–3;1.13	82

2.2 Faas 1 (VKP <2)

Tabel 4. Esimese faasi ülevaatlikud andmed

	Imperatiivvormid kokku	Jaatus	Eitus	Elliptilised verbid	<i>muidu</i>	Imitatsioon
Andreas	94	78	4	12	-	20
Ema	413	317	91	5	4	-

Laps on keelelise arengu esimesel perioodil (vanuses 1;7–1;11) kasutanud imperatiivi 94 korral, mis moodustab tema sel perioodil kasutatud 2056 väljendist 4,6%. Kasutatud imperatiivsetes väljendites esines 21 erinevat verbi, millest leidsid suuremat kasutust järgmised tegusõnad:

- lugema 20,2% (19)
- lõikama 7,4% (7)
- otsima 6,4% (6)
- viskama 6,4% (6)

- panema 6,4% (6)

83% imperatiivsetest väljenditest olid jaatavas vormis, 4,2% eitavas (kasutades adverbi *ära*) ning 12,8% moodustasid elliptilised verbid (nt *andma, tulema, istuma*). Imitatsioone esines 20 korral 94st, mida võib konkreetse keelelise arenguetaapi puhul pidada ootuspäraseks.

Emä kasutas samal perioodil käskivat kõneviisi 413 korral, mis moodustab tema 2261 väljendist märkimisväärse 18,3%. Emä kõnes esines 48 erinevat verbi, mille seast ta kasutas enim järgmiseid tegusõnu:

- vaatama 17,6% (73)
- panema 7,5% (31)
- tegema 7% (29)
- istuma 6,5% (27)
- nägema 5,6% (23)
- tulema 4,8% (20)

Emä väljendid olid valdavalt jaatavas kõneliigis (76,8%), kuid esines ka eituslikke väljendeid, enamasti keelamise funktsioonis (22%). Elliptilisi verbe esines emä kõnekasutuses vähem, 5 korral (*andma, olema*), millest võib järeldada, et emä püüab lapsega suheldes esitada selgeid ja arusaadavaid väljendeid.

Kaja Kohler (2003) on oma verbimorfoloogia omandamist käsitlevas doktoritöös toonud välja Andrease kõnes esinenud verbe nii kõikide väljendite ulatuses kui ka imperatiivis. Esimese staadiumi juures on Kohleril märgitud siin töös mainitud viiest sagedasemast verbist kolm, verbe *panema* ja *lõikama* ei ole nimetatud, samas kõik Kohleri tabelites 1. faasi juures välja toodud verbid kattuvad selle töö 1. faasi verbidega. Erinevus võib tuleneda sellest, et Kohler lähtus kõne arengu taseme jaotusel morfeemides arvutatud VKP-st, mistõttu erinevad tema töös esitatud kõne arengu faasid siinses töös vaadeldud kõne arengu faasidest.

Emal ja lapse kasutatud verbe lähemalt vaadates selgub, et päris suur osa neist on sarnased. Oma osa on imiteeritud väljenditel, mille kaudu tuleb selgesti esile lapse keele arengu seotus keelekeskkonnaga.

Vaadeldava faasi oluliseks näitajaks on kasutatavate verbide arvuline vähesus. Samas saab analüüsitud materjalis esinenud verbide kasutamise põhjal öelda, et Andrease kõne arenes sel perioodil tunduvalt. Keskendudes Andrease 1. faasi kõnekasutuse sagedaseimate verbide protsentuaalsetele esinemisele (vt lk 25–26), on näha, et kerkisid esile mõned tegusõnad, mida Andreas rakendas oma kõnes rohkem kui teisi (nt enamasti tähelepanu suunav verb *vaatama*). Teoreetiline materjal toetab seda tulemust, kinnitades, et lapsed kordavad selles vanuses enda jaoks olulisemaid sõnu (vt nt Clark 2009), nii otsese imiteerimise teel kui ka kaudselt varem kasutuses olnud sõnu korrates.

2.2.1 Imperatiivi funktsioonid lapsekeeles

Andrease esimese perioodi imperatiivsetest väljenditest moodustavad olulises osas imitatsioonid (vt tabel 4). Siinkohal saab oletada, et ema ja lapse kõnes imperatiivsete väljendite esinemine erinevates funktsioonides on sageduselt sarnane. Tulemus kinnitab kasutuspõhise keeleomandamise teooria seisukohta (vt tabel 5), et esimestel eluaastatel, mil kõne arengus toimuvad suured ja murrangulised muutused ning edasiminekid, on oluline roll sisendkeelel.

Tabel 5. Imperatiivi funktsioonid ema ja lapse kõnes 1. faasis

Funktsioon	Esinemise sagedus (Andreas)	Esinemise sagedus (ema)
Tähelepanu tõmbamine	-	23
Hoiatamine, keelamine	4	91
Otsene direktiiv	90	290
Palumine	-	6
Direktiiv + <i>muidu</i>	-	4

Pöördumise ja tähelepanu tõmbamise funktsiooni (suunava pöördumise *näe* abil) laps esimese perioodi jooksul ei kasutanud. Eitava funktsiooni saab välja tuua vaadates 4. tabelis märgitud andmeid eitava kõneliigi kohta. Seega hoiatamise ja keelamise funktsiooni tundmine on Andrasele sel perioodil veel võõras, esinedes kõigest neljal korral (4,3%). Tomasello (2003) järgi on selles vanuses lastele omane eituste esialgne tunnetamine ning nendega harjumine. Peale eelnimetatud funktsioonide ei esinenud selle perioodi jooksul ka pehmeid ja selgitavaid lisäüksusi (nt modaaladverbi *muidu*).

(3a) AND 1;9.11 *ära leika* [: lõika].

(3b) AND 1;9.11 *emme aita*.

Lapse kõnearengu esimest perioodi iseloomustab sage otseste direktiivide kasutamine (95,7%), mis on loomulik, kuna selles vanuses lapsed alles kohanevad keelega ning loovad mõttelisi seoseid fonoloogiliste üksuste ja tähenduste vahel. Näiteks M. Tomasello (2003) toob välja, et keeleomandamise varjasel perioodil on lapse imperatiivsete väljendite kasutamine eesmärgipärane, sooviga saada vanem midagi konkreetset tegema.

2.2.2 Imperatiivi funktsioonid ema kõnes

Vaadeldud lapse kõne arengu esimesel perioodil ilmnes, et ema kasutas küllaltki suurt osa imperatiivsetest lausetest (5,6%) tähelepanu tõmbamise ja pöördumise funktsioonis (4a). Konkreetne tulemus kinnitab Tomasello (2003) väidet selle kohta, et lapse kõne arengu varajasele perioodile on omane nii lapse- kui ka emapoolne püüd suunata teise osapoole tähelepanu. Samuti sai kinnitust Tomasello uurimuste teinegi aspekt, mis juhib tähelepanu keelamise funktsiooni olulisusele (4b), 22% väljenditest oli imperatiiv keelavas/hoiatavas funktsioonis:

(4a) EMA (AND 1;7.24) *näe* vaata, kes veel tulevad.

(4b) EMA (AND 1;8.10) *ära ära lükka* uppi.

Otsest direktiivi esineb enim, 70,2% (vt tabel 5; näide 4c). Peale selle on sisendkõnes kasutatud kuuel korral ka käsku pehmendavat partiklit *palun* (4d) ning neljal korral direktiivi seletamist modaaladverbi *muidu* abil (4e).

- (4c) EMA (AND 1;7.24) *pane* siia.
- (4d) EMA (AND 1;8.25) Antsu istu *palun* ilusasti maha.
- (4e) EMA (AND 1;10.22) istu ilusti, kukud maha *muidu*.

Esimese perioodi tulemused näitavad, et lapse kõne on murdelises arenguetaapis. Laps imiteerib üsna sageli ema öeldut, kuid ei taju veel teisi võimalikke imperatiivse kõne funktsioone. Ema kõnes olid kõik vaadeldavad funktsioonid esindatud ning need moodustasid kogu väljendite hulka vaadeldes päris arvestatava osa. Esimese perioodi põhjal üldistusi tehes võib oletada, et järgneva perioodi analüüsi käigus tuleb esile suurenenud sõnavara ning lapse võimekus kasutada imperatiivi erinevates funktsioonides on arenenud.

2.2.3 Ema ja lapse imperatiivvormide kasutamise võrdlus

Keskendudes lapse kõne arengu olulisematele teguritele ning 1. faasi analüüsi teel saadud tulemustele, võib välja tuua nii sarnasusi kui ka erinevusi lapse ja ema kõnes. Esimese perioodi aktiivseimaks kõnelejaks oli ema, samuti kasutas ema tunduvalt rohkem imperatiivi kui Andreas. Selline tulemus oli oodatav, kuna vanuselisel on tegu perioodiga, mil laps vajab palju juhendamist nii sotsiaalselt kui ka keeleliselt.

Kasutuspõhise keeleomandamise käsitluse kohaselt on lapse ja vanema suhtlus oluline kõne arengu kujundaja. Saxton (2010) väidab, et mida sagedamini keeleline vorm sisendkeeles esineb, seda tõenäolisemalt võtab laps selle vormi oma sõnavarasse ning hakkab aktiivselt kasutama. Vaadeldes 1. faasis enim esinenud verbe, ei saa selle väitega konkreetsete andmete puhul veel täielikult nõustuda. Sagedasematest imperatiivis esinenud verbidest kattub ema ja lapse kõnes ainult üks (*panema*), samas

kõigist 21st Andree kõnes rakendust leidnud verbist ühtis ema kõnega 10 tegusõna (vt lisa 1).

Analüüsitavates väljendites eristuvaid imperatiivi funktsioone vaadeldes on näha, et ema kõnes kasutatud imperatiivi esineb kõigis viies funktsioonis. Enamasti rakendub imperatiiv siiski otsese direktiivina, kuid palju on ka hoiatamise ja tähelepanu köitmise funktsiooni. Erinevalt ema kõnest ei ole Andreas esimesel perioodil veel suutnud hoomata imperatiivi teisi funktsioone peale hoiatamise ja keelamise ning otsese direktiivi. Ema kasutas modaaladverbi *muidu* neljal korral ning kõigi väljendite puhul oli *muidu* funktsiooniks imperatiivi seletamine, mitte käskiva kõneviisi rõhutamine.

2.3 Faas 2 (VKP 2–3)

Tabel 6. Teise faasi ülevaatlilikud andmed

	Imperatiivivormid kokku	Jaatus	Eitus	Elliptilised verbid	<i>muidu</i>	Imitatsioon
Andreas	956	802	134	20	1	53
Ema	1417	1162	249	6	15	3

Andreas on keelelise arengu teisel perioodil (vanuses 2;0–2;1) teinud hüppelise edasimineku ning kasutanud imperatiivi 956 korral, mis moodustab tema sel perioodil kasutatud 13 284 väljendist 7,2%⁶. Imperatiivsetes väljendites esines 68 erinevat verbi, mis on suur edasimineku võrreldes eelmise perioodiga. Lapse verbikasutus on kolmekordistunud. Neist leidsid enim kasutust järgmised verbid:

- panema 12% (110)
- tegema 9,5% (91)
- tulema 9,2% (86)
- võtma 6,3% (60)

⁶ Siinkohal on oluline teadvustada, et 1. faasis oli lindistusi ja analüüsitavat materjali vähem.

- hoidma 5,9% (55)
- aitama 4% (38)

83,9% imperatiivsetest väljenditest olid jaatavas vormis, 14% eitavas ning 2,1% moodustasid elliptilised verbid (nt *andma, tulema, panema*). Imitatsioone esines 53 korral, mis väljendite koguarvu vaadates on üsna väike osa (5,5%). Vaadeldes esimese perioodi imitatsioonide osakaalu kogu väljendite ulatuses (21,3%) saab öelda, et ema kõne otsesest jäljendaminst on tunduvalt vähemaks jäänud. See näitab, et otsene imiteerimine on pigem seotud varasema kõne arengu etapiga.

Samal perioodil on käskiva kõneviisi kasutamine ema kõnes jätkuvalt sage nähtus. Imperatiivsete väljendite hulk oli vastavalt kõigi väljendite mahu kasvamisega suurenenud. Ema rakendas imperatiivi 1417 korral, mis moodustab tema 7809 väljendist eelmise perioodiga lähedase 18,1%. Ema kõnes ehk lapsele suunatud kõnes kasutatavate verbide hulk on kahekordistunud, kokku esines 106 erinevat verbi, mille seast ta kasutas enim järgmiseid tegusõnu:

- vaatama 11% (156)
- panema 10,4% (148)
- tulema 7,8% (110)
- minema 5,1% (72)
- tegema 4,5% (64)
- istuma (4,5%) (64)

Ema väljendid olid taas valdavalt jaatavas kõneliigis (82%), võib öelda, et eituse ehk enamasti keelamise kasutamine on sellel perioodil vähenenud (22%). Sellest võib järeldada, et laps ei vaja niivõrd keelamist ning saab korraldustest selgemini aru. Elliptilisi verbe esines ema kõnekasutuses taas vähem, vaid 6 korral (*tegema, olema*).

Kaja Kohleri töö (2003) tulemused kinnitavad, et teises staadiumis kasutatavaid verbe on tunduvalt rohkem kui varem. Andree verbikasutust käsitlevast üldtabelist võib näha, et Kohleri leitud verbid, mis esinevad imperatiivis, kattuvad suuresti selle töö 2. faasi tulemustega.

Cameron-Faulkner, Lieven ja Tomasello (2003) toovad välja, et ema kasutab oma 2-aastase lapsega suhtlemisel teatud piiratud hulgal verbe, millega käsklusi edastada (nt *vaata, pane, mine, too*). See tuleb esile ka antud uurimuses käsitletavate imperatiivsete väljendite puhul nii 1. faasi (vt lk 23) kui ka põgusalt 2. faasi juures (vt lk 29). Peab paika, et 2-aastase lapsega suheldes moodustavad ema imperatiivsetest lausungitest 2/3 hädavajalikud lausungid ehk väljendid, mida kasutatakse lapse tähelepanu tõmbamiseks, lapse suunamiseks või millegi tegemise saavutamiseks. See on põhjendatav, kuna selles vanuses on lapse sõnavaravalik piiratud ning igapäevaselt tehakse palju läbi korduvaid tegevusi.

2.3.1 Imperatiivi funktsioonid lapsekeeles

Teise perioodi kõige olulisemaks edasiminekukaks on lapse imperatiivsete väljendite järsk tõus, mis omakorda on tinginud verbide suurema varieeruvuse. Esimese perioodi analüüsi tulemuste põhjal seatud ootused, et laps õpib käskivat kõneviisi kasutama erinevates funktsioonides pidasid paika (vt tabel 8). Imitatsioonide koguarv on vähenenud, kuna lapse kõne on täiustunud ning otsesest jäljendamist rakendub üha vähem. Laps on omandanud uut sõnavara ja võime innovaatilisi väljendeid luua ning seeläbi ka oskuse iseseisvalt tähenduseseid märgata. Sellel perioodil ei ole niivõrd olulisel kohal otsesed imitatsioonid, vaid pigem kaudne jäljendamine, mille saab välja tuua vaadeldes ema ja lapse väljendite sarnaseid tegureid.

Tabel 7. Imperatiivi funktsioonid ema ja lapse kõnes 2. faasis

Funktsioon	Esinemise sagedus (Andreas)	Esinemise sagedus (ema)
Tähelepanu tõmbamine	20	42
Hoiatamine, keelamine	137	249
Otsene direktiiv	794	1066
Palumine	4	45
Direktiivi + muidu	1	15

Erinevalt kõnearengu esimesest faasist, mil laps kasutas enamjaolt otsest käsku väljendavat imperatiivi, saab teise faasi analüüsis välja tuua 20 lauset, mille peamine eesmärk on tähelepanu tõmmata (5a). Andreas kasutas neljal korral käsku pehmendavat partiklit *palun* (5b), samuti esines ühel korral modaaladverb *muidu* (5c), mida võiks väljendi konteksti vaadates pigem hoiatuseks pidada.

(5a) AND (2;0.24) *näe, ilus lill.*

(5b) AND (2;0.18) *palun näita.*

(5c) AND (2;1.09) *vajuta, muidu läheb [: läheb] see katki, emme.*

Tomasello (2003) väidab, et teise eluaasta jooksul toimub eituste esialgne tunnetamine. Hoff (2009) toob välja, et kolmanda eluaasta jooksul keelamise funktsiooni omandamine kiireneb ning kolmanda eluaasta lõpuks oskab laps väga edukalt eitust kasutada. Eelnevad väited leiavad kinnitust ka siinse töö materjali põhjal, kuna teisele VKP faasile on omane hoiatamise ja keelamise rohkus (14,3%). Esimese perioodi 4 korra asemel kasutab Andreas eitust 134 korral (5d). Otseseid direktiive (5e) esineb kõige rohkem (794). Siinkohal saab välja tuua teiste funktsioonide koguprotsendi otseste direktiivide kõrval – 17% moodustasid teised imperatiivi funktsioonid otsese direktiivi kõrval.

(5d) AND (2;0.26) *äla [: ära] tantsi!*

(5e) AND (2;1.12) *kinni, emme, pane kinni nüüd.*

2.3.2 Imperatiivi funktsioonid ema kõnes

Ema kõnes toimunud muutustest võib lapse kõnearengu teises faasis esile tõsta imperatiivi esinemist palumise ja direktiivi seletamise funktsioonis. Palumise funktsioonis (6a) kasutas ema imperatiivi 45 korral ning *muidu* (6b) esines kõnes 15 korral. Samuti sages tähelepanu tõmbamise ja pöördumise funktsiooni kasutamine

(6c). Taaskord toetab tulemus Tomasello (2003) väidet, et olulisel kohal ema ja lapse suhtluses on püüd teise osapoole tähelepanu suunata.

(6a)	EMA (AND 2;0.01)	tasa tasa, ära kolista <i>palun</i> .
(6b)	EMA (AND 2;1.06)	istu ilusti, <i>muidu</i> lähed vastu seinä.
(6c)	EMA (AND 2;0.06)	<i>näe</i> , mis siin on.

Imperatiivi kasutamine keelamise ja hoiatamise funktsioonis (6d) on sagenenud, moodustades ligi neljandiku kogu imperatiivsetest väljenditest. Otsest direktiivi (6e) esines ootuspäraselt rohkem kui teisi käskiva kõneviisi funktsioone (75%).

(6d)	EMA (AND 2;1.06)	<i>ära roni</i> sa kukud sealt.
(6e)	EMA (AND 2;1.06)	<i>tule</i> tuppa korra, <i>tule</i> , emme paneb.

2.3.3 Ema ja lapse imperatiivvormide kasutamise võrdlus

Teise eluaasta olulisimaks arenguks lapse keeles on sõnavara täienemine (Clark 2009) ning võimekuse suurenemine moodustamiseks keerukamaid konstruktsioone. Sellele annab kinnitust Andrease kõnes toimunud hüppeline kasv nii imperatiivsete väljendite kasutamise, nende erinevates funktsioonides esinemise kui ka käskivas kõneviisis rakendust leidnud verbide osas. Laps kasutab 2. faasi perioodil kolm korda rohkem verbe. Ema kasutab jätkuvalt rohkesti erinevaid verbe, mis tuleneb ilmselt soovist hoida lapse kõne areng aktiivne, motiveeritud ja järjepidev. Verbide hulga suurenemist põhjendatakse sellega, et peale kõne arengu varast perioodi nimisõnade kasutamine lapse keeles väheneb ning laps asub kasutama rohkem teistesse sõnaliikidesse kuuluvaid sõnu (vt nt Schults jt 2013; Kõrgesaar 2009: 36).

Esimesel perioodil kattus ema ja lapse kõne võrdluses ligi 50% (vt lisa 1) kõigist Andrease kõnes esinenud verbidest. 2. faasi iseloomustavad suuremad sarnasused ema ja lapse kõnes (vt lisa 2). Teise faasi analüüsi tulemused näitavad, et olenemata otseste imitatsioonide vähenemisest, on sarnasus kahe osapoole kõnes hoopis suurenenud.

Enim kasutatud verbide seas kattuvad 6st tegusõnast 3 (*panema, tegema ja tulema*). Kõiki esinenud verbe ülevaatlilikult vaadeldes on näha, et suurem osa neist on samad – 68 tegusõnast, mida laps oma kõnes kasutas kattusid ema kõnega 47 verbi.

Imperatiivi kasutamine erinevates funktsioonides ei ole selles faasis enam ainult ema kõnele omane. Andreas on suhtluskeskkonnas õppinud vahet tegema, milliste keeleliste vahenditega soovitud tulemusi saavutada. Kui vaadelda arvulist vahet funktsioonide alusel jaotumises, siis tuleb tõdeda, et lapse ja ema imperatiivi kasutamine esineb küllaltki sarnasel määral samas funktsioonis. Laps ei taju veel piisavalt vahendeid, millega direktiivi pehmendada või selgitada (*muidu*), lisaks ei ole ta harjunud palumise funktsiooniga. Sellest hoolimata haarab ta hõlpsasti imperatiivi funktsiooni, mille abil oma vestluspartneri tähelepanu köita (vt tabel 8).

2. faasi jooksul areneb lapse kõne tempokalt ning laps omandab pidevalt uusi sõnu, muuhulgas verbe, ning rakendab neid üha enam imperatiivsetesse lausetesse. Lisaks mõistab ta paremini imperatiivi olemust ja selle funktsioone. Samas lisab ema lapsele suunatud kõnesse pidevalt uusi verbe ning kasutab imperatiivi teadlikumalt ja rohkemates funktsioonides.

2.4 Faas 3 (VKP >3)

Tabel 8. Kolmanda faasi ülevaatlilikud andmed

	Imperatiivivormid kokku	Jaatus	Eitus	Elliptilised verbid	<i>muidu</i>	Imitatsioon
Andreas	2217	2081	134	2	20	3
Ema	1188	911	271	6	14	-

Imperatiivsete väljendite kasutamine lapsel on tema kõne arengu kolmandas faasis (vanuses 2;3–3;1) märgatavalt suurenenud. Nagu üldised andmed näitavad (vt tabel 1 ja tabel 2), on Andreas sel perioodil olnud vestlustes aktiivsem osapool. Ta on kasutanud

imperatiivi 2217 korral, mis moodustab tema sel perioodil kasutatud 15 503 väljendist 14,3%. Lisaks on Andreas omandanud veelgi enam erinevaid verbe ning neid oma kõnes rakendanud. Imperatiivsetes väljendites esines 91 verbi, millest leidsid suuremat kasutust järgmised verbid:

- nägema 17,1% (379)
- vaatama 15,2% (336)
- tulema 8,9% (197)
- panema 8,5% (188)
- tegema 8,3% (183)

Suurem osa, 93,9% imperatiivsetest väljenditest olid jaatavas vormis, mis väljendab selgelt teoreetilises aineses välja toodut. Sellele eale on omane, et lapsed hakkavad moodustama rohkem jaatavaid ja eneseväljenduslikke lauseid (vt nt Hoff 2009). 6% väljenditest oli moodustatud eitavalt ning elliptilisi verbe kasutas Andreas vaid 2 korral (n. o *olema*). Imitatsioone esines 3 korral, mis väljendite koguarvu vaadates on väga väikese osatähtsusega. See kinnitab, et imiteerimine on pigem seotud varasema kõne arengu etapiga.

Emal kõnes on käsklauset kasutus võrreldes lapse kõnearengu eelnevate faasidega vähenenud, mida näitab imperatiivsete väljendite osakaal (11,4%). Kahe esimese kõnearengu faasiga paralleelsele tõmmates on näha, et ema koguväljendite arv on pidevalt kasvanud, kuid kolmanda faasi iseloomulik näitaja on imperatiivsete väljendite järsk vähenemine. Lapse kõne arengu esimeses ja teises faasis oli ema imperatiivsete väljendite osakaal natuke üle 18%, kolmandas faasis esines käskivat kõneviisi ligi 7% vähem. Kõigist 10 395 väljendist esines imperatiivseid verbivorme 1188 korral. Kolmanda perioodi kõne iseloomustab ka erinevate verbide varieerumine. Nimelt leidis imperatiivsetes väljendites kasutust 125 erinevat verbi. Neist sagedasemad olid:

- vaatama 10,7% (127)
- panema 10% (119)
- tulema 8,6% (102)
- ootama 8% (95)

- võtma 4,9% (58)

Sarnaselt eelnevatele kõnearengu faasidele olid ka 3. faasi imperatiivsed väljendid emal valdavalt jaatavas kõneliigis (76,7%), samas oli eitavate ehk keelamisele viitavate väljendite protsentuaalne määr mõnevõrra suurenenud (22%). Elliptilisi verbe esines ema kõnekasutuses 6 korral (*tegema, olema*).

Kaja Kohleri (2003) lapse keele verbimorfoloogiat käsitlevas töös välja toodud ülevaatlike tabelite andmetest on näha, et Andree verbide kasutamine on periooditi kasvanud, kuid erinevalt teistest lastest on tema kõnesse tulnud uusi verbe sujuvamalt. Selles töös analüüsitud kolme faasi põhjal on näha, et lapse kõne on iga faasiga üsna korrapäraselt täienenud, mis kinnitab Kohleri varasema uurimuse tulemusi.

2.4.1 Imperatiivi funktsioonid lapsekeeles

Kolmanda perioodi üheks huvitavamaks eripärasuseks on Andree ja ema kõne aktiivsuse rollide vahetamine. Laps on sellel perioodil tunduvalt aktiivsem kõneleja kui ema. Teoreetilised allikad märgivad, et teise eluaasta jooksul täieneb lapse sõnavara pidevalt ning kolmanda eluaasta oluliseks edasiminekuks on varasemate teadmiste kinnistamine ning nende seostamine. Imperatiivide funktsioonide kasutamise varieerumine ja esinemise sagedus näitab, et Andreas on sellel perioodil teinud suuri edasiminekuid (vt tabel 11).

Tabel 9. Imperatiivi funktsioonid ema ja lapse kõnes 3. faasis

Funktsioon	Esinemise sagedus (Andreas)	Esinemise sagedus (ema)
Tähelepanu tõmbamine	379	31
Hoiatamine, keelamine	134	271
Otsene direktiiv	1561	833
Palumine	123	39
Direktiivi + muidu	20	14

Lapse kõige pikema VKPga perioodi iseloomustab imperatiivsete väljendite rohke kasutamine tähelepanu tõmbamise eesmärgil (7a). See väljendite keskmise pikkuse vahemik haakub suures ulatuses Andrease kolmanda eluaastaga. Seda peetakse lapse kõne arengus oluliseks eaks, mis tähistab murdepunkti, mil lapse teadlikkus kõneloomest kasvab kiiresti ning seega oskab ta luua struktureeritumaid lauseid ning üksikasjalikumaid seoseid sõnade ja tähenduste vahel (Hoff 2009). Imperatiivi esinemist hoiatamise ja keelamise funktsioonis (7b) on jäänud ligi poole võrra vähemaks, moodustades vaid 6% kõigist käskivas kõneviisis kasutatud väljenditest.

(7a) AND (3;1.09) *näe* , sa vaata , *näe* , mis uss nüüd teeb.

(7b) AND (3;1.03) *ära istu* ja *ära lindista*.

Otsese direktiivi (7c) kasutus lapse kõnes on sage, kuid võrreldes eelnevate perioodidega on imperatiivi esinemine teistes funktsioonides rohkem esile kerkinud. Otsese direktiivi kasutamise taganemist võib seostada lapse kõne kiire arengu ja parema keelelise mõistmisega. Sellele viitab näiteks viisakuspartikli *palun* (7d) tunduvalt sagedasem kasutus, mis omakorda viitab asjaolule, et laps on mõistnud selle *palun* abil käsku pehmendavat mõjuala. Samuti on Andrease puhul mõnevõrra kasvanud imperatiivi seletava *muidu* kaasamine (7e).

(7c) AND (3;1.00) *oota*, *hoia* seda s¹/₄les.

(7d) AND (3;1.03) *palun* tee see terveni lahti!

(7e) AND (2;8 .13) *hoia* kinni, *muidu* buss keerab.

2.4.2 Imperatiivi funktsioonid ema kõnes

Andrease kõne arengu VKP 3. faasi juures ema kõnes erilisi muutusi välja tuua ei ole. Võrreldes eelmise perioodiga on kõik näitajad püsinud peaaegu samas vahekorras. Seda võib seostada ema kõne stabiilsusega, kuna laps on selles faasis jutukam osapool. Tähelepanu tõmbamise funktsioonis (8a) esines imperatiivi kokku 31 korral, viisakuspartikliga *palun* (8b) 39 korral ning ka direktiivi selgitava modaaladverbi *muidu*

(8c) kasutamine oli püsinud praktiliselt muutumatuna. Otsest direktiivi (8e) ja imperatiivi esinemist hoiatamise ning käskimise funktsioonis (8d) oli mõnevõrra vähem kui eelmistel perioodidel, mida tingib oletatavalt eelkõige aktiivsema osapoole vahetumine.

(8a) EMA (AND 3;0.01)	<i>näe, hiirekene.</i>
(8b) EMA (AND 2;7.12)	lase <i>palun</i> teistesse taldrikutesse ka vett.
(8c) EMA (AND 2;5.02)	oota, emme aitab, <i>muidu</i> läheb katki.
(8e) EMA (AND 3;0.01)	aa, <i>vaata</i> , kui ilus kiisu on.
(8d) EMA (AND 3;0.01)	<i>ära</i> niisama <i>sodi</i> .

2.4.3 Ema ja lapse imperatiivvormide kasutamise võrdlus

Kolmanda faasi vältel kujuneb lapsest aktiivsem vestluste osapool. Seda kinnitavad andmed nii kõigi väljendite ülevaatlikes tabelites (vt tabel 1 ja 2) kui ka imperatiive käsitlevas tabelis (vt tabel 10). Ema jääb üha enam kuulaja ning vajadusel juhendaja rolli. Kolmandale eluaastale on omane pigem keerukamate konstruktsioonide omandamine ja nende rakendamine keelekonteksti.

Siinse töö tulemus imperatiivvormide kasutuse kohta lapsele suunatud kõnes ei ole kooskõlas varasema uurimistulemusega (de Geer, Tulviste jt 2002), milles leiti, et erinevalt USA ja Rootsi emadest, ei vähene Eesti emade imperatiivide kasutamine oluliselt lapse 4. eluaastaks. Siinse töö tulemused näitavad, et ema imperatiivsete väljendite hulk on lapse kõne arengu 3. faasis oluliselt vähenenud ning esineb sealjuures mõjukalt erinevates funktsioonides, mitte ainult otseses direktiivis (vt tabel 11).

Sagedasemate verbide juures võib näha sarnast tendentsi võrdluses 2. faasiga, ka 3. faasile on omane ema ja lapse kõnes kasutust leidnud verbide olulises mahus kattumine ja küllaltki sarnane esinemissagedus (vt lisa 3). Lapse kõnes esinenud 91 verbist vaid 28 ei olnud samad, mis kõlasid ema kõnes. Taas on 3 sagedasemat verbi mõlemal osapoolel samad (*vaatama, panema* ja *tulema*).

3. faasi raames esineb suuri erinevusi selles, kuidas ema ja laps imperatiivi kasutavad. Kui varasemalt oli pigem ema see, kes kasutas sageli käskivat kõneviisi tähelepanu tõmbamiseks ja juhtimiseks, siis selle faasi puhul on Andrease kõnes toimunud väga suur muutus. On näha, et laps kasutab imperatiivi üha vähem otsese direktiivina ning rakendab imperatiivi aktiivselt erinevates funktsioonides (vrd otsese direktiivi osakaal 1. faasis – 95,7%, 2. faasis – 83%, 3. faasis – 70,4%).

Huvitav on sel perioodil esile kerkinud palumise funktsioon. Võrreldes 1. perioodiga, mil laps oli pigem murrangulises õppimise järgus, iseloomustab 3. faasi lapse kõnet ja selle arengut ning väljendeid verbide rohkus. Sama tendentsi on märgata ema kõnes: kuigi ema väljendite arv on 3. faasis tagasihoidlikum, on erinevate verbide esinemine suurenenud. Vaadates varasemaid perioode, leiab kinnitust seisukoht, et iga aastaga kohandab ema oma kõne keerukuse astet vähem, tuues vestlusesse uusi sõnu ja keerukamaid konstruktsioone. Vestlussituatsioon eeldab, et selles osalevad pooled suhestuvad üksteisega (Clark 2009), kõne arengu kulgu vaadates saab öelda, et Andrease ja ema kõne on nii mitmeski aspektis sarnane.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöös on vaadeldud imperatiivi kasutust eesti keelt emakeelena omandava lapse ja tema ema suhtluses perioodil, mil laps oli vanuses 1;7–3;2. Analüüsi alusmaterjalina on kasutatud andmebaasi CHILDES Vija alamkorpust, mille põhjal on antud ülevaade imperatiivi kasutusest nii ema kui ka lapse kõnes. Töö eesmärgiks on kvalitatiivse korpusanalüüsi abil välja selgitada, kui suur osa on lapsekeeles ja lapsele suunatud kõnes käksõnadel, milliseid verbe esineb imperatiivvormis enim ning missuguses funktsioonis imperatiivsed väljendid esinevad. Lisaks selgitada välja, kas lapse verbikasutus sarnaneb sisendkeeles esinevate väljenditega.

Keele omandamine toimub läbi järk-järgulise arenemise, mille jooksul lapse keelelised oskused täienevad pidevalt ja kiiresti. Seda protsessi on oluline vaadelda võrdluses sisendkeelega, kuna lapsele suunatud kõne on tihedas seoses lapse keeleomandamisega. Lapse kõnet uurides on usaldusväärsete järelduste tegemiseks oluline jälgida, mil määral ta kasutab keelelisi väljendeid iseseisvalt ning kui suur osa lapse kõnest saab mõjutatud ema keelekasutustest.

Igal ühiskonnal on oma keele kohta ideoloogia, mis sisaldab muuhulgas arvamust selle kohta, mis staadiumit saab keele alguseks pidada ja kuidas lapsed keelt omandavad (Ochs 2009: 307). Tuleb tõdeda, et keelte analüüsimiseks ühtse malli loomine on võimatu, sest ükski meetod ei saa olla täielik, kuna individuaalsed erinevused ning keskkondlikud ja sotsiaalsed tegurid mõjutavad iga indiviidi erinevalt. Sealjuures on oluline silmas pidada iga keele sisulisi ja vormilisi erinevusi.

Mitmed uurijad on väitnud, et hoidjakeelele on omane suunav hoiak lapse suhtes (vt nt Tomasello jt 2004; Clark 2009). Eesti emade kõnet analüüsides on viidatud eelkõige imperatiivsete lausete suurele osakaalule, esitledes seda tulemust võrdluses mitmete teiste keeltega. Siinse töö korpusanalüüsi põhjal saadud tulemused kinnitavad, et lapsele suunatud kõnes on imperatiivsed väljendid võrdlemisi sagedased.

Eesti emade kõnekasutust vaadelnud uurijad (nt Tulviste, de Geer jt) on väitnud, et eesti emade käsklausete kasutamise sagedus varieerub suhtluses olenevalt lapse vanusest,

kuid võrreldes Rootsi ja USA emadega ei toimu lastele suunatud direktiivse pöördumise märgatavat vähenemist. Siinse töö tulemused näitavad, et ema imperatiivsete väljendite hulk on lapse kõne arengu 3. faasis oluliselt vähenenud – esimese ja teise faasi 18% asemel moodustasid kolmanda faasi imperatiivsed väljendid vaid pisut üle 11%. Kolmandat faasi iseloomustas lapse aktiivsem osavõtt ning ema taandumine pigem kuulaja ning vajadusel juhendaja rolli. Vanemaks saades eksperimenteeris laps olemasolevate teadmistega ning repertuaari lisandunud uute sõnadega üha aktiivsemalt.

Valdav enamus teoreetilistest lähenemistest peab imperatiivi rohkust negatiivseks näitajaks (vt nt Hoff 2006; Tulviste jt 2004), seostades seda emade madala haridustasemega ning lapse käitumist reguleeriva kasvatusstiiliga. Eesti laste ja nende emade näitel on enim selleteemalisi uurimusi teostanud arengupsühholoogid, kes on käskivat kõneviisi analüüsinud kui vahendit, mida vanemad kasutavad lapse käitumise reguleerimiseks. Siinse bakalaureusetöö analüüs tõestab, et oluline on laialt levinud hoiaku kõrval arvestada ka lähenemistega, mille eesmärk on juhida tähelepanu imperatiivile kui keelespetsiifilisele joonele (vt nt Metslang 2004) ning seletada, et käskiv kõneviis võib esineda teisteski funktsioonides kui otsese käsuna.

Korpusanalüüsist selgus, et lapse kõne arengu varasel perioodil (VKP faasis 1) esineb imperatiiv sisendkõnes enim otseses direktiivses funktsioonis, mille suhtluseesmärk on lapse käitumise reguleerimine. Samas eksisteerib sisendkõnes varasel perioodil direktiivsete väljendite kõrval mõjukalt ka tähelepanu suunava funktsiooniga imperatiivi. Järgnevaid kõne arengu faase (VKP faasid 2 ja 3) analüüsides selgus, et sisendkõnes esineb imperatiiv kõigis vaadeldud funktsioonides: pöördumisena, otsese direktiivina, keelamisena, palumisena (n-õ pehmenitava partikliga *palun*) ja direktiivi selgitamisena (koos modaaladverbiga *muidu*). Lapsekeeles kasutatud imperatiivvormid esinevad sarnastes kontekstides nagu sisendkõnes, edastades suhtluses seega ka sarnaseid funktsioone. Eriti ilmekalt tuleb see esile 3. faasis, mil lapse imperatiivsed väljendid ei ole enam ülekaalukalt otsest käsku edastavad, vaid esinevad ka teistes funktsioonides.

Sisendkeel on oluline lapse keeleomandamise protsessi kujundaja. Laps omandab suure osa keeleüksustest läbi keelekogemuse ning keele struktuur kujuneb omakorda läbi selle kasutamise. Perioode ülevaatlilikult analüüsid leiab kinnitust seisukoht, et iga aastaga lihtsustab ema oma kõnekasutust järjest vähem, selle tulemusena esineb vestluses üha enam uusi sõnu ja keerukamaid konstruktsioone. Siinse uurimuse lisaeesmärk oli vaadelda lapsele suunatud kõne ja lapse enda verbikasutuse samastumist ning analüüsile toetudes saab täheldada imperatiivivormis esinevate sagedasemate verbide kattumist väga olulises ulatuses. Selgus ka, et imperatiivivormid ilmuvad lapse kõnesse varasel kõnearengu perioodil ja need leiavad sagedast kasutamist. See tulemus on kooskõlas varasema uurimusega (Kohler 2003).

Kasutus põhise keeleomandamise käsitlus keskendub lapse ja ema suhtlusele, eesmärgiga näidata, et laps omandab konkreetseid konstruktsioone eelkõige läbi keelekogemuste ja kujundab keelt selle kasutamise teel. See lähenemine saab kinnitust kui vaadelda sisendkeeles esinevate sõnade või grammatiliste vormide sagedust seostatuna lapse keelekasutusega. Suhtluskeskkonnas enim kasutatust leidvad väljendid põimuvad lapse kõnesse hõlpsamini, kuna laps kasutab neid vanema eeskujul rohkem. Siinse uurimuse tulemused kinnitavad, et sisendkeelel on oluline roll lapse keeleomandamises ning imperatiivi omandamises ja selle kasutamises erinevates funktsioonides.

SUMMARY

Imperative in Child Speech on Early Developmental Phase

This thesis studies the acquisition and usage of the imperative of a child and his mother who are both native speakers of Estonian. As the basis for this analysis was used the Child Language Data Exchange System (CHILDES) data of spontaneous speech. The transcribed text from the Vija corpus contained spoken communication between a mother and a boy (at the age of 1;7–3;2). The source material for the research includes 74 recordings that all are about 60-minutes duration. The data was analyzed using MS Excel and divided into three phases according to the child's MLU (*mean length of utterance*).

The aim of the thesis is to examine through the qualitative corpus analysis how much command words are used in the language of the child and child-directed speech, which verbs occur the most in imperative and in what function expressions in imperative mostly appear. In addition, find out whether the child usage of verbs is similar with expressions occurring in the input.

Every society has its own ideology about language, including how it ends and how children acquire it (Ochs 2009: 307). Language acquisition occurs through gradual development, during which the child's language skills improve continuously and rapidly. Child-directed speech is a important part of language input and it is closely related to the child language acquisition. Child's language acquisition takes place in the middle of the conversation and it is important to analyse which expressions in child's language are his own creations and how big part of the child's speech have been taken over from the input.

Usage-based theory, which is the base of this analysis, focuses on the interaction between the child and the mother. The approach considers that a child acquires language through experience and the structure of the language improves through the use. Initially, the child creates specific structures based on what he hears and uses itself. (Tomasello

2003) The theory takes into account the factors that affect language acquisition the most - the cognitive level and the social level.

Commands and other directive speech acts are commonly expressed by means of the imperative and the command (Metslang 2004). In Estonian language the function of the imperative is to express direct commands, that is the reason why several researchers have argued that mothers' use imperative to control their child. Estonian mothers' speech analysis (Tulviste et al 2002; de Geer, Tulviste 2002; Tulviste et al 2004) have proved that mothers' speech contains a high share of imperative sentences. The results of this thesis analysis confirm that the imperative expressions in child-directed speech are fairly frequent.

Estonian mothers' speech researchers (Tulviste, de Geer etc) have stated that Estonian mothers' are less interested in eliciting their children conversational participation and more concerned with directing their children. Those analysis have claimed that Estonian mothers' are comparatively using a larger number of imperatives than mothers in Sweden, Finland and USA. As American and Sweden mothers have found to use less directives as their children get older, Tulviste and Raudsepp (1997) could not confirm this development with Estonian mothers' speech. They claim that directiveness and frequency of imperatives in Estonian mothers' speech does not decrease so importantly with children's age.

This BA-thesis analysis results indicate the opposite – maternal imperative expressions had decreased significantly with children's age. In the first and second phases it was 18%, in the third phase only slightly over 11% imperatives. The third phase was characterized by the child's active participation and mother rather being the listener. Getting older, the child experimented with the existing knowledge and a lot of new verbs were added to his vocabulary.

Unlike many of the theoretical approaches that consider imperative rather negative indicator (Tulviste et al 2004; Hoff 2006), some researchers have found that using imperative is a language-specific feature that has many functions (Metslang 2004;

Keevallik 2006). This thesis analysis demonstrates the importance of consideration imperative as a language-specific feature.

Analysis of this thesis showed that in the early period of child's development (VKP phase 1) in input the imperative mostly used in directive function. However, beside of directive function there are also appearing imperatives in guiding function. The following speech development phases (Phases 2 and 3 MLU) analysis revealed that in mothers speech the imperative is figuring in all observed functions: imperative softening with particle *palun*, in guiding function, as a directive, in prohibiting function and clearing function (with modaladverb *muidu*). Imperatives used in child's speech occur in similar contexts as in mothers language, this also determines the using it in similar functions.

Phases comprehensive analyse confirmed that mother simplifies her speech less and as a result of this, there are more new words and more complex constructions accuring in the conversation. Additional goal of the study was to examine similar verbs frequency in child-directed speech and the child's own speech. Analysis confirm that there were a high frequency of using same verbs in imperative. it was also found that the imperatives appear in the early period of child's speech development, and they will be used frequently. This result is consistent with an earlier study (Kohler 2003).

KIRJANDUS

- Argus, R. 2008. *Eesti keele muutemorfoloogia omandamine*. Tallinna ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 19. Tallinn: TLÜ Kirjastus
- Argus, R. 2009. *Lapsekeelest*. Raadisaade. ERR: Keelekõrv.
- Bavin, E. L. 2009. *The Cambridge handbook of child language*. Cambridge : Cambridge University Press
- Behrens, H. 2009. Grammatical categories. – E. L. Bavin (Ed.). *The Cambridge Handbook of Child Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 199–215.
- Bjorklund, D. F. 2005. *Children's thinking: cognitive development and individual differences*. Belmont : Wadsworth/Thomson Learning.
- Bowerman, M., Levinson, S. C. 2001. Introduction. – M. Bowerman & S. C. Levinson (Eds.). *Language acquisition and conceptual development. (Language, culture and cognition, 3)*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–16.
- Brown, R. 1973. *A first language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cameron-Faulkner, T., Lieven, E., Tomasello, M. 2003⁷. A construction based analysis of child directed speech. – *Cognitive Science*, 27, 843–873.
- Clark, B. A. 2000. *First- and Second-Language Acquisition in Early Childhood*. 181–188. <http://ecap.crc.illinois.edu/pubs/katzsym/clark-b.pdf>. Vaadatud aprill 2013.
- Clark, E. V. 2004. How language acquisition builds on cognitive development. – *Trends on Cognitive Sciences*, 10, 472–478. <http://doi:10.1016/j.tics.2004.08.012>
- Clark, E. V. 2009. *First Language Acquisition*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.

⁷ Viidatud Kadri Seil (2012) kaudu.

- de Geer, B., Tulviste, T., Mizera, L., Tryggvason M.-T. 2002. Socialization in communication: pragmatic socialization during dinnertime in Estonian, Finnish and Swedish families. – *Journal of Pragmatics*, 34, 1757–1786
- Goodwyn, S. W., Acredolo L. P., Brown C. A. 2000. Impact of Symbolic Gesturing on Early Language Development. – *Journal of Nonverbal Behavior: Human Sciences Press*, 81–103.
- EKG 1993 = Ereht, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. *Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Fletcher, P., MacWhinney, B. 2000. *The Handbook of Child Language*. Cambridge: Blackwell.
- Hoff, E. 2009. *Language Development* (4th edn). Belmont, California: Wadsworth..
- Hoff, E. 2006. How social contexts support and shape language development. – *Developmental review* 26. Florida Atlantic University: Department of Psychology, 55–88.
- Karlep, K. 1998. *Psühholingvistika ja emakeeleõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kazakovskaja, V. V. & Balčiūnienė, I. 2012. Lithuanian and russian child-directed speech: why do we ask young children so many questions? – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat*, 8, 69–89.
- Keevallik, L. 2006. Keelekontakt ja pragmaatika. *Teoreetiline keeleteadus Eestis II*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 85–96.
- Kohler, K. 2003. *Erwerb der frühen Verbmorphologie im Estnischen [Verbimorfoloogia omandamine eesti keeles]*. Doktoriväitekiri, Potsdami Ülikool: Humanitaarteaduste Instituut.

- Kõrgesaar, H. 2013. Küsimustest eesti hoidjakeeles: nende roll, struktuur ja pragmaatiline funktsioon. Ettekanne. *12. rakenduslingvistika kevadkonverents SÕNAD, SÕNAD, SÕNAD: süsteemis, kasutuses, rakenduses*. Tallinn 18.–19. aprill.
- Metslang, H. 2004. Imperative and Related Mattes in Everyday Estonian. – *Linguistica Uralica*, 4, 243–256.
- Ochs, E. & Schieffelin, B. B. 2009. *Language Acquisition and Socialization: Three Developmental Stories and Their Implications*. – A. Duranti (Ed.). *Linguistic Anthropology: A Reader*, 296–328.
- Ochs, E. 1988. *Culture and Language Development. Language acquisition and language socialization in a Samoan village*. Cambridge: CUP.
- Parm, S. 2013. *Eesti keele ajasõnade omandamine*. (=Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 17.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/29507/parm_sirli.pdf?sequence=1
- Pajusalu, R., Pajusalu, K. 2004. The Conditional in Everyday Estonian: Its Forms and Functions. – *Linguistica Uralica*, 4, 257–269.
- Pajusalu, R., Tõugu, P., Vija, M., Tulviste, T. 2011. Konditsionaali omandamisest eesti lapsekeeles. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat*, 7, 141–155.
- Rääbis, A. 2012. Direktiivisekventsid isa ja tütre suhtluses: juhtumianalüüs. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat*, 8, 213–230.
- Rüütmaa, T. 2010. Imperatiiv ja konditsionaal ungari ja võrdlevalt eesti kõrvallauses. – *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja*, 240–263.
- Saxton, M. 2010. *Child Language: Acquisition and Development*. Thousand Oaks, (CA): SAGE Publications Ltd.
- Schults, A., Tulviste, T., Kaljumäe, K. 2013. Eesti laste esimesed sõnad: MacArthuri-Batesi suhtlemise arengu testi tulemused. – *Eesti Arst*. 92 (1), 21–27.

- Seil, K. 2012. *Sõnajärg hoidjakeeles võrrelduna lapse keelega*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Teesalu, H. 2012. *Direktiivid eesti keele argivestlustes*. Magistritöö. Tartu Ülikool. Eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Tomasello, M. 2003. *Constructing a Language. A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press
- Tomasello, M. 2008. *Origins of Human Communication*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Tulviste, T., Raudsepp, M. 1997. The conversational style of Estonian mothers. *First Language* 17, 151–163.
- Junefelt, K., Tulviste, T. 1998. American, Estonian and Swedish mothers' regulation of their children's discourse construction. In: Lyra, Maan, Valsiner, Jaan (Eds.), *Construction of Psychological Processes in Interpersonal Communication*. Ablex Publishing, Stamford, CN, pp. 137–154.
- Tulviste, T., Mizera, L., De Geer, B., Tryggvason, MT. 2002. Regulatory comments as tools of family socialization: A comparison of Estonian, Swedish and Finnish mealtime interaction. *Language in Society*, 31(5), 655 - 678.
- Tulviste, T., Mizera, L. & De Geer, B. 2004. Expressing communicative intents in Estonian, Finnish, and Swedish mother–adolescent interactions. – *Journal of Child Language*, 31(4), 801–819.
- Urm, A. 2012. *Individaalsete erinevuste stabiilsus eesti laste sõnavara arengus*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Psühholoogia Instituut.
- Vihman, M. M. 1996. *Phonological development: The Origins of Language in the Child*. Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd.

Vihman, M. M., DePaolis, R., & Keren-Portnoy, T. 2009. A dynamic systems approach to babbling and words. – E. L. Bavin (Ed.). *The Cambridge Handbook of Child Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 163–182.

Warren-Leubecker, A., Bohannon III, J. N. 1984. Intonation Patterns in Child-Directed Speech: Mother-Father Differences. Georgia Institute of Technology, 1379–1385.

LISA

Lisa 1. Esimese faasi (VKP <2) verbid võrdlusena lapse ja ema kõnes

Esimese faasi verbid Andrease kõnes	Ema kõnes esinenud verbid
otsima	+
istuma	+
seisma	+
ronima	+
viskama	-
katsuma	-
vaatama	+
jooma	-
lugema	-
sõitma	-
võtma	+
ostma	-
tulema	+
tegema	+
aitama	-
lõikama	-
andma	-
panema	+
kummardama	+
pigistama	-

Lisa 2. Teise faasi (VKP 2–3) verbid võrdlusena lapse ja ema kõnes

Teise faasi verbid Andrease kõnes	Ema kõnes esinenud verbid	Teise faasi verbid Andrease kõnes	Ema kõnes esinenud verbid
istuma	+	tõstma	+
tulema	+	limpsima	-
näitama	+	proovima	+
ootama	+	kõhima	+
panema	+	ehitama	+
lugema	+	oskama	-
vaatama	+	klõpsutama	-
andma	-	näksima	-
võtma	+	naksama	-
segama	+	määrima	+
tegema	+	kallama	+
teritama	-	pistma	+
lõikama	-	seisma	+
helistama	+	värvima	-
hoidma	+	vajutama	+
laulma	+	ärkama	-
minema	+	olema	+
nutma	+	ütleva	+
otsima	+	küsima	+
jooma	+	tantsima	+
aitama	-	hingama	+
sööma	+	lindistama	-
tooma	+	koorima	-
joonistama	+	koputama	-
kirjutama	+	lennutama	-
nägema	+	lõpetama	-
kustutama	-	viilima	-
pühkima	+	kukkuma	+
keetma	-	hammustama	+

rääkima	+	mängima	+
kiskuma	+	puhuma	+
viskama	+	võimlema	+
viima	+	keerama	-

Lisa 3. Kolmanda faasi (VKP >3) verbid võrdlusena lapse ja ema kõnes

Kolmanda faasi verbid Andrease kõnes	Ema kõnes esinenud verbid	Kolmanda faasi verbid andrease kõnes	Ema kõnes esinenud verbid
panema	+	kirjutama	+
tulema	+	joonistama	+
tegema	+	kustutama	+
istuma	+	sikutama	+
vaatama	+	viima	+
nägema	+	ehitama	+
andma	+	vahetama	-
lesima	-	lööma	+
hoidma	+	remontima	-
tõstma	+	kartma	+
ootama	+	kõhima	+
võtma	+	hingama	+
tuduma	-	püüdma	-
naeratama	-	laulma	-
kiskuma	+	vajutama	+
plaksutama	-	otsima	+
jooma	+	katsuma	+
olema	-	näitama	+
minema	+	rääkima	+
mängima	+	lukkama	+
aitama	+	tõusma	-
urisema	-	hakkama	+

pelgama	-	nutma	-
keerama	+	ravima	+
lugema	+	määrima	+
arvama	+	tooma	+
puhuma	+	kummardama	-
jooksma	+	ajama	+
kõndima	+	pöörama	-
kiikuma	-	lindistama	-
roolima	-	soojendama	-
keerutama	+	sügama	-
sõitma	+	vilgutama	-
seisma	+	lõikama	+
ärkama	-	ostma	+
laskma	+	puutuma	-
kuulama	+	kiigutama	-
proovima	+	pühkima	+
murdma	+	naksama	-
lõhkuma	+	siduma	-
viskama	+	liigutama	+
sööma	+	toppima	+
maitsma	+	hüüdma	-
ronima	+	sodima	+
tõmbama	+	kuduma	-
ütleva	+		

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Teele Siska (23.07.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Imperatiivi kasutusest ühe lapse kõnearengu varasel perioodil“, mille juhendaja on Sirli Parm
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 27.05.2013